

ALEKSANDRA SUMOROK*

THE IDEA OF THE SOCIALIST CITY. THE CASE OF NOWA HUTA

IDEA MIASTA SOCJALISTYCZNEGO. PRZYPADEK NOWEJ HUTY

Abstract

Nowa Huta represents a complex space, full of paradoxes and inner contradictions. It is difficult to evaluate. The aim of the article is the attempt to analyze the built environment of Nowa Huta, to present selected ideas connected with the creation of the city and situating them in a broader, but still architectural context, the context of architectural creativity and urban development. The analysis is accompanied with a commentary on the cultural space understood as the sphere of values and meanings present in the material urban tissue.

Keywords: socialist realism, Nowa Huta, architecture

Streszczenie

Nowa Huta to przestrzeń złożona, pełna paradoksów, trudna do jednoznacznej oceny. Celem artykułu jest próba analizy przestrzeni zbudowanej Nowej Huty oraz przedstawienie wybranych idei, które wiązały się z powstaniem miasta w nieco szerszym kontekście, ale wciąż architektonicznym – twórczości architektonicznej, rozwoju urbanistycznego – wzbogaconym o komentarz związany z przestrzenią kulturową, rozumianą jako sfera wartości i znaczeń, uobecnionych w materialnej tkance miasta.

Słowa kluczowe: socrealizm, Nowa Huta, architektura

Translation from Polish: Aleksandra Sumorok and Jerzy Gaszewski

DOI: 10.4467/2353737XCT.15.384.5003

* Ph.D. Aleksandra Sumorok, Institute of Art Theory and History, Strzemiński Academy of Fine Arts in Lodz.

1. Nowa Huta (New Steel Mill) – introduction¹

Nowa Huta² occupies an important place in the history of European urban planning, as one of the major socialist cities created in the early 1950s in the so-called Central and Eastern Europe³. Today it has become a monument aspiring to be enlisted on the UNESCO World Heritage List. An increasing number of publications about Nowa Huta which emerge due to its popularity result not only in an increase of the knowledge about the city and its phenomenon, but also in an overproduction of images, often contradictory: a bad city, a city of crosses, churches, neglected, abandoned, pretty, ugly, fashionable. This leads to many misinterpretations⁴. It should be stressed that in Nowa Huta we are dealing with a space full of paradoxes and complex looping narratives⁵. That is why the research and the analyses concerning the city have been overwhelmed by various contexts beyond architecture. However, it is worth looking at the built environment, trying to sort the ideas that were associated with the city's existence and situating them in a broader context, but still an architectural one – that of architectural creation of urban development – enriched by a commentary associated with the cultural space, understood as a sphere of values and meanings expressed in the urban tissue of the city. On the one hand, Nowa Huta represents a certain ideologization of the space, a total creation, “the great architectural narrative” aiming to control the urban space (in terms of totalitarian disciplining the masses).

On the other hand, it must be remembered that Nowa Huta represents the last period in the history of Polish post-war architecture and urban planning when the attention was paid to urban development as a whole and the housing district was planned together with social infrastructure, small architecture and greenery. This was also the time when designers

¹ Some content of the publication appeared in an abbreviated version in the articles published in *Aura* in 2013.

² Nowa Huta, designed as a city with its own distinctive spatial layout never existed as an independent administrative center. Its role was limited to that of a district – a housing estate for the workers, poorly connected with Cracow in functional and social terms.

³ The notion of Central and Eastern Europe is a controversial, politically charged concept. Here it is used in the pure geographical sense and the complex issues behind the term are not the subject of the article.

⁴ Nowa Huta is seen today as both: a nice green pleasant place and a kind of curiosity. At the same time others say that Nowa Huta is an ugly militarized city.

⁵ In an interesting and insightful article on the representation of Nowa Huta Ewa Majewska notes that focusing on the apotheosis of Communist Poland achievements, we underestimate the struggle of individuals, perhaps even the entire population sentenced to a short, animal life, without the sun. Compare: E. Majewska, *Nowa Huta jako projekt utopijny. Szkic o wyobraźni politycznej*, [in:] *Futuryzm miast przemysłowych. 100 lat Wolfsburga i Nowej Huty*, eds. M. Kaltwasser, E. Majewska, K. Szreder, Kraków 2007, p. 195-196. The knowledge of Nowa Huta among people living outside of Cracow is quite superficial and limited, at best, to popular myths and “iconic” places. For its residents, Nowa Huta is a place devoid of identity. Compare: *Zrozumieć Nową Hutę*, red. A. Kurkiewicz, Kraków 2008. About the representations writes Ł. Stanek. Compare: Ł. Stanek, *Nowohuckie symulacje: polityka tożsamości i konsumpcji w przestrzeni Nowej Huty*, [in:] *Futuryzm miast przemysłowych...*, *op. cit.*, p. 292-305.

cared about the important elements in the urban landscape which crystallize and orientate the urban space and its (positive) emotional impact⁶. Nowa Huta, is it Polish socialist realism? The only possible model for the city at the time? Although it may be too early for giving unambiguous answers, but a reevaluation of history has certainly commenced.

It should be noted that a lot of information and data on Nowa Huta is from the 1950s, taken from memoirs, chronicles, and not from the archival materials in the strict sense⁷. Many questions remain still unanswered. It seems, therefore, that comprehensive research that can help to dismantle myths about Nowa Huta needs to become prominent. Studies concerning Nowa Huta currently undertaken by specialists in various disciplines result in constant broadening of the research contexts, however, not always in the increase of the knowledge about the city.

2. Nowa Huta and the idea of the socialist city⁸

The history of Nowa Huta is closely related with a new quality of urbanization process that emerged in Central and Eastern Europe after the Second World War as a result of geopolitical changes. The newly adopted communist system pushed urban planning into a politically charged and institutionalized framework. The exemplification of this phenomenon were the socialist cities. The first and the most prestigious industrial cities for “new people” in “new” Europe were: Dimitrovgrad in Bulgaria, Eisenhüttenstadt in Germany, Dunaujváros in Hungary, city district Ostrava – Poruba and Nowa Huta in Poland⁹. Centrally planned and controlled cities were associated with the demands of rapid, forced industrialization, the key elements of the economic plans and based on a unified urban plan, characterized by the spatial order. The greatest influence on their shape (both spatial and social) was exerted by the socialist ideology and the doctrine of the socialist realism

⁶ Compare: K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1983.

⁷ This problem was noted by W. Komorowski. Compare: W. Komorowski, *Wartości kulturowe Nowej Huty. Urbanistyka i architektura*, [in:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, eds. J. Salwiński, J. Sibila, Kraków 2008. The research has not been completed yet. Notable contemporary positions on the architecture of Nowa Huta (a selection): *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*, ed. A. Biedrzycka, Kraków 2007; *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, *op. cit.*; L. Sibila, *Nowohucki design. Historia wnętrza i ich twórcy w latach 1949–1959*, Kraków 2007; M. Mieźian, *Nowa Huta, socjalistyczna w formie, fascynująca w treści*, Kraków 2004. Certainly a unique role in the documentation of the history of Nowa Huta is played by the museum located in Nowa Huta, a branch of the Historical Museum of the City of Cracow, http://mhk.pl/dzieje_nowej_huty.

⁸ The attempt to place Nowa Huta in a broader urban context was made among others by A. Lorek, *Nowa Huta na tle miast socrealistycznych*, [in:] *Nowa Huta – architektura...*, *op. cit.*; J. Purchla presents a broad background for Cracow (and Nowa Huta) in his publications. Compare among others: J. Purchla, *Kraków w Europie Środką*, Kraków 2000; An attempt to deliver some comparative analyses was made by A. Sumorok, *The socialist city – a homeless city? A contribution to the research on model implementations*, Art. Inquiry, vol. XIII, Łódź 2011.

⁹ The cities differ in location, spatial planning, demographic structure, but they share the similar origins.

formed in the USSR in the 1930s¹⁰. The cities adopted the Soviet model of the industrial town – a monofunctional settlement connecting the industry with the city into an integral whole, designed as a monumental workers' housing estate. Everything from spatial arrangement to employment and social life was subjected to the factory, which led to the underdevelopment of other city-forming functions.

New cities, e.g. Nowa Huta were subordinated to doctrinal guidelines, which were previously approved by the official government-controlled Architects' Debates or Congresses¹¹. It should be emphasized that neither the year 1949 nor the subsequent years gave the answer to what the socialist content and national form actually were. Several concepts and patterns, sometimes contradictory, were used¹². Certainly, urban design entered an institutionalized phase. It was subordinated to a specific formal rigor, particularly the principle of symmetry and spatial hierarchy. Every major project was subjected to the approval of the central government.

The theoretical basis of the socialist city referred to the concept of ideal cities, utopian creations which were responsible for building a happy and, in this case, classless socialist society, and a wonderful new home. The cities' important component became a properly organized space, which was one of the key concepts of the socialist realism doctrine. Space subordinated to ideology, as well as administrative guidelines would help not only in the transformation of the urban structure, but also the social, demographic, sociological sphere of the city. It has been postulated to organize both, a place to live, as well as the life of the New Man, to create Order in place of the Chaos. The aim was to create a model of social coexistence based on an integrated, homogeneous, young (forward-looking, optimistic, without the burden of memories and cultural legacy) working population in accordance with the Marxist dialectic of compensating the differences between the urban and rural areas.

This goal was to be achieved by introducing the order and hierarchy in urban space, as well as by the return to the traditional way of thinking about the city tissue – the street, the square, the dominant fulfilled with a semantic value¹³. One should be aware of some inauthenticity of the slogans, as this so called “new” urban design, like the rest of socialist realism, used the existing theories tested in practice, in part (officially condemned) modernist ones e.g. social housing, the neighborhood units. The ideal (postulated) space of the socialist city

¹⁰ Stalinist architecture research has a long tradition and resulted in many insightful studies. Compare: V. Paperny, *Architecture in the age of Stalin. Culture Two*, Cambridge University Press, 2002.

¹¹ The debate during which the socialist realism doctrine was introduced in Poland took place in Warsaw in June 1949. Compare: *O polską architekturę socrealistyczną*, Materiały z krajowej partyjnej narady architektów z dnia 20–21.VI.1949 w Warszawie, Warszawa 1950.

¹² Compare: W. Baraniewski, *Ideologia w architekturze Warszawy okresu realizmu socjalistycznego*, *Rocznik Historii Sztuki*, t. 22, 1996, p. 238.

¹³ Research on the socialist urban planning and the socialist city have been advanced and resulted in many publications. Among others notable ones are others: A. Stenning, *Placing (post)Socialism*, [in:] *European Urban and Regional Studies*, 7 (2), 99-118; *City after socialism: urban and regional change and conflict in post-socialist societies*, ed. G. Andrusz, M. Harloe, I. Szelenyi, Cambridge 1996; M. Czepczyński, *Przestrzenie miast postsocjalistycznych: studia społecznych przemian przestrzeni zurbanizowanej*, Gdańsk 2006; B. Jałowiecki, S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2002.

is certainly a monumental, overwhelming, exceeding the scale of the existing context. On the one hand, the space that was responsible for the demolition, the decomposition of the existing system, a space for the “masses” not for the individual. On the other hand, according to the doctrine, a space for humans.

The vision of the city of “new people”, never fully completed, materialized largely in literature¹⁴. This vision included a dream city with wide avenues and vast squares serving as a political scene for the communist manifestations and rituals. It was presented to the general public in the form of sketches and drawings, which were, among others, responsible for introducing the new style and a new power¹⁵. In practice, however, we often deal with cities significantly different from the “ideal” model¹⁶. Is it socialist realism? Colonialism? Polish interpretation (model) of socialist realism?

It is difficult to give a clear answer. Nowa Huta is certainly a socialist city, but a closer examination of its urban tissue reveals numerous doubts and paradoxes. The most obvious ones are associated with the clash of the imposed, political space with the real one, built and in some way personalized¹⁷. The space was also differently interpreted by the politicians, designers and users. On the one hand, we are dealing with the desire to build a new city, traditionally defined in terms of space, referring to the historical solutions (in the case of a national form of social realism and more or less disguised reference to the tradition of pre-war urban planning). On the other hand, we received an artificial city created on the basis of imposed ideology exceeding the reality. Doctrinal socialist realism in Nowa Huta is visible not as much in the very architecture and urban planning, as in the politicized mechanism for the production of space, central planning resulting in the lack of continuity of development. Undoubtedly, it is the new political system, its methods, political and legal decisions, leading to the “free” management of land that had the revolutionary significance and the greatest impact on the space of Nowa Huta, and not the well-known formal guidelines. However, one should admit that as a result of this „political” design a consistent good spatial concept subordinated to human scale emerged, especially the housing part of it.

¹⁴ It is worth to mention the propagandist poem by Wisława Szymborska, *Na powitanie budowy socjalistycznego miasta*. What is interesting the simplistic image of the city has been stretched to a large extent between the two, rather programmatic works, including the aforementioned one and the more critical *Poemat dla dorosłych* by Adam Ważyk, putting an end to socialist realism.

¹⁵ An excellent and the best known example of this type of propagandist treatment is the album *6-year Plan for Reconstruction of Warsaw*. Socialist Realism in architecture in the purest dogmatic form manifested itself in the plans and projects. The short duration of the doctrine, the political turmoil in the early '50s, as well as the fluctuations in the style itself caused a number of buildings in Poland not to be created on the basis of the original designs based on the socialist realist doctrine. Many plans were abandoned for good, others were realized in a different form of architecture.

¹⁶ It should be noted that the clash between design theory and practice constituted an immanent feature of this specific period. The reasons were very complex. This phenomenon, however, has become particularly clear in the pragmatic layer, constructional. The process of erecting a building complies with “pure” ideology only with difficulty. Compare: W. Włodarczyk, *op. cit.*

¹⁷ P. Winskowski, *Architektura polska lat 50. – idee zbiorowe i indywidualne*, [in:] *Futuryzm miast...*, *op. cit.*

3. Nowa Huta – the idea realised

Nowa Huta was located, unlike the other Central European industrial centers, in close proximity to a large metropolitan area, Cracow. The choice of location was dictated by complex political factors. One can add that the construction of the metallurgical plant had been already included in the 3-Year Plan, but the exact place was not chosen then¹⁸. In February 1949 the final decision was taken to build the steel plant in the vicinity of Cracow, together with the city – the “dormitory” for the workers. The origin of the city plan is not fully explored¹⁹. While the steel plant was designed and constructed largely by the Moscow-based Gipromez²⁰, the city was to be created by Polish architects.

The construction of the town of Nowa Huta began in 1949, some time before the official introduction of the principles of socialist realism (June 1949) in order to provide the minimum of housing for the builders of the steel plant²¹. The first estates were located peripherally in relation to the future city centre.

Tadeusz Ptasiński was chosen the general designer of Nowa Huta. The choice of this particular architect was mainly dictated by his experience and organizational skills as he had already proven himself in preparation for the Regained Territories Exhibition (1948) and the first stage of reconstruction of Wrocław²². The authorities were aware of the scale of the difficulties associated with the construction of the city for 100 000 inhabitants. Ptasiński, a charismatic personality, was later described by his co-workers as an excellent organizer capable of working in extreme conditions (such as the improvisation of the Nowa Huta project). It is often stressed that Nowa Huta owes its uniqueness to him, a pragmatist who

¹⁸ Construction of the steel plant was a political issue from the beginning. In many studies the complicated origin of the industrial complex was demonstrated –including economic, ideological and propagandist factors. Compare: J. Purchla, *Miasto niepokorne, znaczenie lat 1946–1956 dla rozwoju Krakowa*, [in:] *Kraków–Małopolska w Europie Środką. Studia ku czci prof. Jana M. Małeckiego w 70 rocznicę urodzin*, Kraków 1996, idem, *Nowa Huta jako problem badawczy*, [in:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 roku*, red. J. Małecki, Kraków 1999.

¹⁹ It should be stressed that the general concept of the plan was to some extent imposed by the Communist decision-makers, but the history of the city plan requires in-depth studies based on the archival materials.

²⁰ Compare: J. Duda, H. Kazimierski, S. Pochwała, *Dziedzictwo przemysłowe kombinatu metalurgicznego w Nowej Hucie. Wstępne rozpoznanie na przykładzie walcowni zgniatacz*, [in:] *Nowa Huta przeszłość...*, op. cit., p. 144.

²¹ Bad living conditions on the construction site of the first socialist city, “the monument of socialism” have become a legend. Builders, mostly young people from the country, so-called “Junacy”, lived in tents. A moving image of social problems occurring in the “ideal” socialist city was created in 1955 by Adam Wazyk in the poem *Pomeat dla dorosłych*. However, it must be remembered that the poem has a political origin and was delivered in pre-thaw political climate. Compare: A. Ważyk, *Poemat dla dorosłych i inne wiersze*, Warszawa 1956. The same bad conditions were also a problem in Dimitrovgrad and Dunaujváros. Compare: P. Germuska, *Between Theory and Practice: Planning socialist cities in Hungary*, [in:] *Urban Machinery: inside Modern European Cities*, ed., M. Hard, T. Misa, MIT, 2008.

²² Compare: K. Kobylarczyk, *Baśnie z bloku cudów. Reportaże nowohuckie*, Kraków 2009.

was able to talk with the authorities, while consistently defending his point of view²³. Other members of the team, were “recruited” by Ptaszycki very quickly. Stanisław Juchnowicz recalls, “one day in Warsaw Ptaszycki asked me: ‘we are building a city, are you interested?’ I did not think long. I was transferred from Gdańsk to Cracow. Then my adventure with Huta began. The perspective of building a city was both exciting and intimidating, I asked myself if I can do it. But it turned out that we were all in a such situation”²⁴.

The designers of the new town came from different cities and architectural environments. They all were employed in ‘Miastoprojekt’ architectural office, divided into smaller divisions. ‘Miastoprojekt’ during the socialist realism years was reorganised a number of times. It also changed its seat until finally it was established in the newly built office building. Stanisław Juchnowicz often mentions the excellent organization of design work, which was supervised by Tadeusz Ptaszycki. To control the chaos, the tasks were clearly separated, some were involved in urban planning, others in network arrangements, yet other groups dealt with architecture, greenery, interiors.

The preliminary design work took place in Warsaw in fairly spartan, harsh conditions. Some of the architects were employed in the central ZOR office (Workers’ Housing Development Administration). Young, less than 30-year-old designers knew that they faced a challenge of designing the city *in cruda radice* unprecedented in the 20th century. The motivation was not political one. These architects did not take positions in political discourse (at least not in a conscious way but rather through participation in some political process). They wished, as probably each architect, to built, to create the architectural environment. Therefore, they did not treat the doctrinal guidelines very seriously. However, but for the imposed rules they would certainly have created a different city based on modernist principles. Would it then be better? More authentic? Certainly different.

The entire investment process and design, especially in the first period till 1953 was hurried and unstable²⁵. The plan was subjected to constant transformations due to adjustments within the doctrine²⁶ and conflicts within the party which had an impact on financing the construction industry and the construction norms.

In spite of the design problems, political turmoil, the basic urban skeleton of the city erected in 1949–1956 was inextricably bound with the doctrine of socialist realism. The spatial concept of Nowa Huta is most often associated with Baroque inspirations, especially Petersburg is referred to as the model. The basis of the city is a large square,

²³ The interview with R. Karłowicz, May 2005; S. Juchnowicz, March 2012.

²⁴ From the interview with Stanisław Juchnowicz, March 2012.

²⁵ This problem was pointed out among others by S. Juchnowicz. Compare: S. Juchnowicz, *Nowa Huta – z doświadczeń warsztatu projektowego*, [in:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, *op. cit.*, p. 26.

²⁶ It is worth noting that the socialist realism in Poland included a relatively short time, the years 1949–1956. The first subdivision of this period, still current, was proposed by W. Włodarczyk. Compare: W. Włodarczyk, *op. cit.* However, the periodisation requires some clarification. 1949 – the beginnings; introducing the socialist realism doctrine. 1950–1953 – ‘classical’ socialist realism; the greatest number of socialist realism plans, projects were made, as well as prestigious realisations, i.e. Warsaw MDM. 1954–1956- the gradual decomposition of the doctrine, budgetary limitation in construction, greater pragmatism and final condemnation of the socialist realism principles and projects.

from which five wide avenues radiate. For the first time in the post-war Poland functionalist concept of space was negated so radically and the traditional, 19th century city concept with the square, the street and symmetry emphasised. It should be added that this caused some resistance of the young architects. Stanislaw Juchnowicz says (today) that for the long time he underestimated the value of Nowa Huta urban plan and after the 'Thaw' (a liberalisation of the regime) in 1956 he quickly returned to the modernist design (just like the other designers in Nowa Huta). The layout of the city was also determined by the location on the banks of the Vistula River²⁷. As a result, Nowa Huta represents a somewhat different urban plan from others realised in the Central and Eastern Europe at the time. We are dealing here with the transparency of the plan resulting from the abandonment of the concept of radical geometrical layout in favour of more picturesque quarters and street network.

The base for the urban structure are three streets: Roses Avenue, clearly separated by its axial location, partly a promenade; Solidarity Avenue running in the direction of the steelworks – the urban dominant of the city and John Paul II Avenue – the horizontal basis for the whole plan. Triangular areas formed by the streets were fulfilled by quarters of block buildings which were subdivided into smaller units of housing estates. Each of these sectors received names A to D, and the components were called A-1, A-2 and so on.

The highlight of the urban structure is the central zone, planned as a political center where the most important administrative (town hall) and cultural (Cultural Centre or Theatre) institutions would be established²⁸.

At the last stage, the Central Square was surrounded with monumental, five-storey residential houses designed by Janusz Ingarden in 1953. They had carefully designed facades, based on the three-part composition scheme, with an attic at the top and an open arcade in the ground floor housing various services in interesting interiors²⁹.

Considerable interventions in the space of (old) Nowa Huta ended in 1956. However, the urban layout was practically completed before the political 'Thaw' and retreat from the socialist realism. Only the representative central part was not constructed. The tissue built in the period of the socialist realism fulfilled many of the existing rules of urban development. We are dealing with the buildings situated along the streets, broad avenues, squares, the unfinished but accented center. Nowa Huta, its urban plan, can be called traditional with historicist buildings³⁰. The city has avoided excessive monumentality, lavishness, grandiosity (visible only slightly in the city center), 'cake-like' ornamentation. However, we are dealing here with some artificiality, the tissue that became the barrier separating us from the present.

²⁷ Compare: S. Juchnowicz, *op. cit.*, p. 28.

²⁸ Compare: T. Ptaszycki, *Nowa Huta*, *Architektura*, 3/1953.

²⁹ Interior design in Nowa Huta indicates close relation to the prewar concepts, especially to the tradition of ŁAD. Compare: L. Sibila, *Nowohucki design...*, *op. cit.*

³⁰ Some researchers point to the artificiality of the socialist realism urban tissue and suggest that we are dealing with an illusion of urban character or historicity. Socialist realist games with the past, however, are a wider issue. Compare: K. Nawratek, *Ideologie w przestrzeni, próby demistyfikacji*, Kraków 2005.

4. Nowa Huta and the idea of the housing estate

Nowa Huta's tissue consists of autonomous spatial units – housing estates linked by communication and viewing axes, implemented comprehensively with social and commercial infrastructure, greenery and small architecture, each designed for 5–6 thousand inhabitants. A comprehensive approach to design as the answer for the human needs is deeply rooted in the pre-war concepts – the Żoliborz school, social housing estates and neighborhood units³¹. Housing estates in Nowa Huta, however, can hardly be treated as an extension of the pre-war ideas without any reservations. The spatial and social program of Żoliborz housing estates was not imposed, although it may seem “authoritarian”, and it represented an alternative and was subject to public consultations (to some extent)³².

Blocks of flats in Nowa Huta, situated mostly along the streets, created clear quarters with green yards (courtyards) and its own communication. The spacious urban interiors avoid (excessive) monotony, radical geometrization through various ways of “softening” the structure, i.e. streets forming semicircular lines³³. Finiteness of the system, a logic of the space resulted in creating the place easy to perceive and live in. We have a space based on the universal codes that uses the human tendency for strong, cohesive forms³⁴. Forms that are unambiguously interpreted, thus more comfortable and giving a sense of security. Positive attitude to the housing complexes results also from the architecture – not too monumental, enriched with the detail, ornament, though repeatable, introducing some divisions, helping to avoid monotony. Finally we have an impression of a cozy, intimate shelter, living space, not just housing. One can add that other socialist cities built at the time received more decorative blocks of flats, e.g. Ostrava-Poruba³⁵, however, the spatial concepts of the residential complexes were often characterized by greater monotony and repetitiveness.

The housing estates in Nowa Huta represent the so called “ZOR” school of architecture³⁶ (the uniformed, simplified forms designed in ZOR architectural studio), but with a more individualized expression³⁷. Despite the stylistic (4- and 5-storey blocks, elevation based

³¹ The problem of relation between the housing estates in Nowa Huta and the neighborhood units was noted by. Comapre: S. Juchnowicz..., *op. cit.*, p. 182.

³² Compare: B. Brukalska, *Zasady społecznego projektowania osiedli mieszkaniowych*, Warszawa 1948, p. 22.

³³ The problem noted by Stanisław Juchnowicz, the interview, March 2012.

³⁴ Compare: J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa 1973; Ch. Alaxander, *Język wzorców, miasta-budynki-konstrukcja*, Gdańsk 2008.

³⁵ Compare: M. Strakos, *Nova Ostrava a její satelity. Kapitoly z dejin architektury 30.–50. let 20. století*, Ostrava 2010.

³⁶ ZOR was under supervision of the Ministry of Reconstruction, and later the Ministry of City and Settlement Construction. In the period 1948–1956 it underwent a number of organizational changes, also affecting its name – DBOR, CZBOR. Therefore, the term ZOR school of architecture is not entirely accurate, however, it refers to a well-characterized phenomenon. Compare: J. Goryński, *15 lat budownictwa ZOR*, Miasto, 12/1963; J. Dangel, T. Przeciszewski, T. Żarski, *Budownictwo mieszkaniowe w latach 1950–1955*, Warszawa 1958.

³⁷ Most of the housing estates constructed in Poland in those years (1949–1956) represented fairly typical, conservative, utilitarian low-cost architecture deprived of excessive (expensive)

on the three part composition scheme) and technological uniformity (i.e. window frames) the housing estates are not homogeneous or devoid of identity. They were also (almost) free of typical buildings. The housing complexes were designed by different planners and architects (except from the general architect by Stanisław Juchnowicz, Bolesław Skrzybalski, Tadeusz Rembiesa, the Uniejewski brothers) who introduced some individual solutions to the complexes, but still coherent with the whole spatial concept developed by Tadeusz Ptaszycki.

The diversity of the housing estates in Nowa Huta was determined by their varying location (peripheral or central) or the shapes of the plots (irregular, similar to a square or triangle). The differences in the residential tissue were also the effect of the changing directives and regulations of the socialist realism doctrine. After a few years more strict standards and norms concerning the size of the yards, density of the buildings, population (from 200 to 700 people per hectare in the peripheral housing estates)³⁸ were introduced. The greatest compactness can be seen in the most central housing estates Center A (former A-31), B (B-31), C (C-31), which are compositionally (and ideologically) the extension of the Central Square.

In the period of socialist realism (1949–1956) three main housing complexes “A”, “B” and “C” were constructed (the fourth planned complex “D” was completed later), which filled Nowa Huta’s urban system based on radial arrangement³⁹. The complexes were divided into smaller units – housing estates and these into smaller colonies⁴⁰. The first settlements were built peripherally (A-0 – Na Skarpie, A-1 South – Wanda, A-1 North – Willowe). Without strict standards, these units are characterized by low levels of population and building density. They consisted of two-story, typical houses with pitched roof, (designed by Franciszek Adamski), not always localized along the street. These first housing estates create the impression of quiet, green suburbs, which sounded a distant echo of the idea of the garden city.

The housing estates from the complexes “B” and “C”, constructed later, represented different values and features. They formed more compact quarters where the street was often treated as an important element of composition. Blocks situated along the main axes of communication were given more representative architecture with decorative gates in the forms of arches, more elegant, higher, compact. Most of these housing estates had their

---

ornamentation. They were created as a part of a centralized institution ZOR. ZOR housing estates are homogenous and recognizable. It should be added that their construction depended on a series of rigorous standards, guidelines and financial constraints so that the compositional possibilities were limited to a few systems and types of objects. Architectural unification of the “land of ZOR” was increased by the use of the typical projects directory. Compare: M. Czerwiński, *Kartki z różnych miast. Podróż po krainie ZOR*, Warszawa 1957, p. 59.

³⁸ S. Juchnowicz, *op. cit.*, p. 183.

³⁹ A more detailed description of each housing estate can be found in W. Komorowski’s paper. Compare: W. Komorowski, *op. cit.*

⁴⁰ It can be added that the “letter” names were a common practice at the time. Similarly, among others, became in New Tychy. Over time, the housing estate have gained more literary names Nowa Huta, descriptive names: Sunny, Glass Houses, School, Steel, Theatre, Wanda, Willowe, Concord, Green.

own centers where the services were concentrated. Public space created on the basis of the street as part of the composition, appeared e.g. in complex “B” (intersection of Żeromski Street and Wojciechowski Street).

Housing complexes built as the last were the most monumental and located in the center, near the Central Square. The design concept was delivered by Tadeusz Ptaszycski, but detailed architectural project was prepared by Janusz and Marta Ingarden. The central axis of the housing estate became a representative alley. The city center featured architecture enriched in detail and some urban dominant (higher buildings at the corner of Roses Alley and Friendship Alley). Housing estates built at a later date on the outskirts of the city followed the principles of functionalism and represent the amorphisation of the space and blurring of the urban tissue.

Although Nowa Huta was one of the most prestigious and most funded, model constructions of the 6-year Plan, the enormous scale of the city exceeding basically the possibilities of the devastated country, led to the use of low-cost, repeatable solutions and technological simplification. Thus, for example the monumental representative blocks in the center remained unplastered for a long time, they also had much better composed front elevations than the rear. In Nowa Huta we can not find the historical quotes (only the mandatory “national” but simplified detail, e.g. attics) or the iconographic program, the elements of visual propaganda. Nowa Huta was subordinated to the pragmatic housing purposes, (more than MDM in Warsaw) and was also designed for a different, more massive, collective audience. Lavish space, and austere style?

It might be added that housing estates in Nowa Huta are not entirely monolithic, homogeneous structures. They differ in the applied layouts and architecture, though created in the framework of the existing governmental guidelines. They constitute a space for living. The coherence of the units was determined by the subordination to a general concept, as well as by linking the units through a network of streets important for the whole city-district. Today, however, it seems that one of the key elements that help in grasping Nowa Huta’s cohesiveness is greenery.

5. Nowa Huta, the unfinished idea. Renaissance promised land or monumental scenery?⁴¹

Nowa Huta, the incomplete city, became an often repeated cliché. It must be admitted that, indeed, Nowa Huta as an ideal city was never realised. Especially its most representative, central part – the southern part of the Central Square with a theater was not constructed, neither was the town hall square with office buildings. The basic skeleton of the city, though clear, coherent in downtown area may seem disharmonious because of this. Disturbance of the urban concept is not only perceived by the professionals (architects, urban planners) but also by the space users, inhabitants⁴². Unfinished city centre causes Nowa Huta to be

⁴¹ Compare: *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*, ed. A. Biedrzycka, Kraków 2007.

⁴² We can often you read the comments of a young people that “pity town hall”, “damaged Square”. Behemoth surfer wrote (in 2002): “Even more than the town hall and the office buildings flanking

associated with a housing estate rather than a city. However, it is worth to remember that a coherent, green, well organised living space, without (usually) monumentality became the greatest value of Nowa Huta, not its representative center.

It is important to stress, that the center, at least in the official discourse, was the basis of the urban planning in this period. The centre constituted a visually separated (thanks to the urban dominants, axes, elements crystallising space) district where the most important monumental, distinctive buildings (political and cultural) were located.

This ideologically most important part of Nowa Huta was designed as the last one. This fact can be explained variously, but these considerations are hypothetical. The creation of the center was a political act. The architecture should thus represent more dogmatically interpreted socialist realism, the 'ideal' representation which could serve as a model shown at exhibitions and in the professional magazines (e.g. "Architecture"). The most widely commented fragment of Nowa Huta's space required more time-consuming preparation, especially that competitions were organised for individual buildings (e.g. the town hall)⁴³. The extended period of the construction of the central zone may also indicate the dominance of the pragmatic factors (certainly it has happened in most Polish cities) over ideological ones. The main aim was ensuring housing and the social infrastructure necessary for the workers of the steel plant. Representative, monumental center at that time was a secondary need. Thus, the blocks, kindergartens, schools and health centers were constructed first.

The designers' approach to the issue of Nowa Huta center was, however, very serious. Tadeusz Ptaszycycki, emphasized: "(...) the designers, the builders are aware of the responsibility that rests on them in forming the socialist city center"⁴⁴. The architects' team worked on the detailed concept from 1951, although its general outline was known before⁴⁵. The representative central zone, however, was provided in subsequent stages of the city realization. Regardless of the political motivation, we are dealing with a plan rooted in the European tradition of urban planning, known for centuries, with the center understood as a common space, the integrating place, which can be a source of identification constructing the urban identity. Nowa Huta used the historical urban concept as well as the ideas of the ideal cities with a clearly accentuated central zone⁴⁶.

The concept of Nowa Huta's center was presented to the public during an open air exhibition in 1952⁴⁷. Central zone was to be stretched between two squares: the Central

---

it is pity a same square. Instead, on one side we have quite a common block, across the park and all in all quite an undefined space. And in NH actually there is no such a square because the Central is somewhat dominated by tram terminus", <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php> (1.07.2013).

⁴³ Compare: H. Adamczewska, K. Wejchert, *Sześć ratuszy*, Architektura, 3–4/1950.

⁴⁴ T. Ptaszycycki, *op. cit.*, p. 74.

⁴⁵ Compare: W. Komorowski, *Architektura i urbanistyka Nowej Huty 1949–1959*, Rocznik Krakowski, t. LXXI, 2005, p. 189–214.

⁴⁶ Compare: Z. Paszkowski, *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związku z urbanistyką współczesną*, Kraków 2012.

⁴⁷ These exhibitions were responsible for promoting the principles of the unknown yet the socialist realism style and help in the creation of a new Polish architectural landscape.

Square and the Town Hall Square. The monumental Central Square had a shape close to a trapezoid. It was planned as the representative place and communication center with a clear composition of the main arteries forming the basis for the layout of the whole city⁴⁸. Moreover, the space was to create the compact urban interior bounded by the monumental residential-commercial buildings. As the essential dominant a cultural object (depending on the concept either a theater or a cultural center) was planned realising neoclassical forms⁴⁹. In the centre of the square a high spire was planned in order to introduce an optical climax. The square has never been completed. Particularly noticeable is the lack of the southern part of the square over the Vistula bank, the dominant important for the whole composition.

This is not the only deviation from the the concept of „ideal” center. On the main axis of the Central Square a representative avenue – Rose Avenue was planned, which was indeed carried out, but in a rudimentary form. The representative promenade, accented by two higher buildings, topped with a belveder form, was designed as a much longer street that would end with the large Town Hall Square. The square was planned as a rectangular space bounded by the monumental office buildings – symmetrical, decorated with neoclassicist details. The scale of the buildings and their form may be associated with the design of the eastern side of Marszałkowska Street⁵⁰. In the central part of the square the Town Hall inspired by the Renaissance forms was intended referring both to the Italian and „Polish” tradition (especially Zamość, Sandomierz and Tarnów). A compact building with an attic was to receive a high tower, which would be a dominant of the city. During the socialist realism period many alternative versions of the town hall were developed by T. Janowski⁵¹. None was built.

The main axis of the city and the monumental square devoid of greenery are not the only features of the ideal city of Nowa Huta which have remained in the planning stage. Many of the concepts were pretty sketchy, their character being “visionary” rather than realizational. It should be noted that in the period of socialist realism we are often dealing with both the unrealistic ideological vision and a more realistic one – the actual plan. Both types of vision were strongly intertwined. However, it is difficult to designate a clear boundary between politics, ideology, and architecture, building, urban space in the socialist realism period.

In one of such “visions” a reservoir was placed at the end of the main axis of the city (design by S. Juchnowicz) to which led the monumental stairs from the Central Square. The reservoir was planned as a part of a bigger recreational area, the Southern Park⁵². It seems that the principal motivation for the development of this plan was aesthetic, not ideological. The desire to close the main axis of the city center seems the most important one.

⁴⁸ Squares, a major component of urban composition, are relatively well studied phenomenon. Compare: among others: T. Jastrząb, *Place i rynki jako zagadnienia urbanistyczne*, Poznań 2002.

⁴⁹ A classical form was often chosen for this group of buildings.

⁵⁰ This refers to the competition organized at the turn of 1953–1954 on representative buildings on the eastern side of Marszałkowska Street in Warsaw.

⁵¹ For some theoretical guidelines can be regarded those set by H. and K. Wejchertów. Compare: H. Adamczewska-Wejchert, K. Wejchert, *op. cit.* *Zwraca uwagę na ten fakt również W. Komorowski, Architektura i urbanistyka...*, *op. cit.*, p. 200.

⁵² Compare: S. Juchnowicz, *op. cit.*, p. 205.

Due to high costs and difficulties in realization of the investment it remained only the vision. On the other hand, it is worth to remember that the planned reservoir appeared on the city maps for good, which perhaps contributed to leaving the meadows, an extremely important natural space, unbuilt⁵³.

The concept of Nowa Huta's central zone assumed the dominance of the neoclassical and Renaissance forms, which became visible in the details, especially attics and the dominants responsible for creating a picturesque city silhouette. In accordance with the socialist realism a historicist "vision" was created, enriched with the so-called national elements. However, it is worth to note that (at least in the official discourse), the priority was not copying the Soviet model, but rather building a new consciousness, creating a 'proper' picture of the past. The choice of the stylistic conventions was more political than aesthetic⁵⁴. The ideological aim was to find the right expressive form of the socialist city situated between the Wawel Castle, the symbolic center of old Cracow and a steel plant, the center of the „modern” socialist world. Ptaszycki stressed: "the contrast of the tasks and the difference of the artistic means of expression – the dominants"⁵⁵.

Due to the political, historical turmoil the central zone of Nowa Huta remained unfinished. In the reality of the 'Thaw' it represented condemned ideology and unwanted historical architecture.

Nowadays, in the place of the representative town hall square, we have quite an ambiguous space largely filled by the city park. Thanks to the greenery created instead of the monumental square Nowa Huta can be seen rather as the garden city than the flagship realisation of the socialist city of New People.

Full realization of the planned central zone, if at all possible, could lead to the creation of a visually more attractive area, but also artificial, intended for the community not for the individual⁵⁶. On the one hand architecture could then become a theatrical scenery and the buildings a background devoid of materiality. On the other hand, certainly there would appear a completely new architectural quality. However, would we then deal with a living authentic space or rather artificial monumental scenography? Certainly, there is no one answer here, especially that the perception of space is conditioned individually.

It is also worth remembering that a contemporary nostalgia for the unrealized vision of Nowa Huta's center has multiple sources. It incorporates both the desire to improve the urban tissue and a certain aspiration to determine its identity.

---

⁵³ Compare: E. Dubiel, S. Gawroński, K. Walasz, *Przyrodnicze walory Nowej Huty*, [in:] *Nowa Huta, op. cit.*, p. 22.

⁵⁴ This phenomenon can be noted in the case of reconstruction of destroyed urban centers, not only in Warsaw, but also the so-called Regained Territories. It is worth recalling that the national form became not the artistic strategy, but the political one, the so-called element of the creative method.

⁵⁵ T. Ptaszycki, *op. cit.*, p. 74.

⁵⁶ Compare: K. Nawratek, *op. cit.*, ps. 16.

6. Nowa Huta – a contemporary idea. The city’s life after life⁵⁷

After 1989 Nowa Huta had to face its (post) socialist legacy as well as the extremely difficult process of transformation, de-industrialization which became a complex problem in a cultural, social, political and economic dimension. Today, it seems that Nowa Huta has been positively verified. This is proven by the fact of placing Nowa Huta’s urban layout in the register of monuments, numerous architectural competitions in the district, media interest, local activism and cultural activity. It was also highly evaluated in the ranking of cities built after the year 1945 published in the “Financial Times” in 2010⁵⁸. Nowa Huta carries a huge potential which resulted from the universal values of the spatial layout and architecture. European post-Soviet industrial cities built at the same time in comparison to Nowa Huta seem to be large housing estates with blurred centers and not cities with clearly defined living spaces. Today, Nowa Huta is a neutral space, the implemented ideology explicitly stated in the city layout is hardly perceived by today’s users of the urban space. Nowa Huta does not represent the Byzantinism of realisations⁵⁹ in Moscow, ornamentation of Ostrava-Poruby or modernism of Dunaújváros, but it is surprisingly well organised, in many places it exceeds the socialist realism thus it is among the best implementations erected at the time *in cruda radice*.

6.1. Nowa Huta. Strategies of oblivion

Nowa Huta as a product of the so-called “errors and distortions”, like all the socialist realism, was damned and neglected after 1956⁶⁰. The myth of a “bad city” was grounded in the public consciousness by the “Poemat dla Dorosłych” by Adam Ważyk⁶¹. Since then, in the official discourse the space of (old) Nowa Huta had been identified not only with the evil of the sta system, but also with the conservative “old-fashioned” architectural program. A very symptomatic event showing the negative attitude of the authorities to Nowa Huta was the very sudden dismissal of its principal designer, Tadeusz Ptasiński in the 1960s. It is worth noting, that in fact, no one appreciated the artistic value of Nowa Huta at that time. The architects designing the socialist realism forms of the city greeted the return of modernism with relief. The manifestation of the creative freedom became the so-called ‘Swedish block of flats’ designed by Marta and Janusz Ingarden after their visit to Sweden⁶². Most of the designers,

⁵⁷ Compare: W. Tomasik, *Okolice socrealizmu. Prawie tuzin szkiełców*, Bydgoszcz 2009.

⁵⁸ Compare: J. Cienski, *Nowa Huta – a socialist showpiece forged in a hard times*, Financial Times, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/e6d5d634-c50f-11df-b785-00144feab49a.html#axzz208nTrmHg> (25.09.2010).

⁵⁹ Although it should be remembered that the Stalinist architecture in Russia lasted for a longer period of time and was subjected to some formal changes. Compare: J. Kocenkowa, *Architektura stalinskiej epoki*, Moskwa 2010.

⁶⁰ The architects’ debate when the socialist realism doctrine was condemned took place in the year 1956.

⁶¹ The poet has created a moving image of an social experiment done in Nowa Huta with the consequences of this “social engineering”.

⁶² Compare: M. Miezan, *op. cit.*

except from e.g. Stanisław Juchnowicz, never returned to designing in Nowa Huta, some participated in creating the modern peripheries. Many, however, changed the workplace and architectural environment⁶³.

Do we really deal with a ‘bad city’? Once again, it should be emphasized that there are many difficulties in formulating clear conclusions and a great ambivalence of assessments. It is worth noting that after 1956 the quality of life in Nowa Huta improved. Blocks were plastered, the social and technical infrastructure was built (more schools, kindergartens). Well-stocked shops, work prospects, social facilities and own flats made the inhabitants like Nowa Huta. Moreover, new generations of people who treated the city as their home grew up⁶⁴.

Another phase of erasing Nowa Huta from the memory came with the era of transformation. After 1989 the discourse of loss and decline was predominant with reference to Nowa Huta and socialist cities in general. It stressed the problem of oppression and the lack of space to operate. In particular, the “wrong” political past of Nowa Huta was emphasized. After the fall of communism and censorship, in a free democratic country, new representations and myths appeared⁶⁵. The negative image of the city symbolising the evil communist system dominates, portraying Nowa Huta as alienated and deprived of identity.

6.2. Nowa Huta, the reactivated idea

After the periods of oblivion of Nowa Huta during the ‘thaw’ and the transformation period, a time of rehabilitation and learning about its heritage came in the 21st century. In the long run it is difficult to ignore such a unique space that has a huge potential, but certainly also numerous problems. The transformation exposed many shortcomings of this after all artificially created monofunctional city-district. It also contributed to the degradation of the areas in the economic (the problem of steel plant) as well as social (unemployment, depopulation, poverty), spatial (progressive degradation of the urban tissue) and cultural (loosening of social bonds, the problem of determining the identity of the city) or natural dimension (environmental pollution)⁶⁶. Today, however, these problems are in many areas resolved. The citizens’ satisfaction from their living space has also improved. What is more, the inhabitants developed local pride which resulted largely from a better understanding of the city’s history and a greater awareness of its value.

The first interest in the areas of (old) Nowa Huta can be noted in the 1980s when a architectural competition concerning the central zone was announced. The winning concept by Romuald Loegler proposed a housing estate and social facility closing the Central

⁶³ Interviewed with S. Juchnowicz, March 2013; Compare biographical notes L. Sibilia, *Nowohucki design...*, *op. cit.*

⁶⁴ Compare: *Moja Nowa Huta 1949–2009. Wystawa jubileuszowa*, curator L. Sibila, Kraków 2009.

⁶⁵ Ł. Stanek, *Symulacje w Nowej Hucie: drogi wyjścia z kryzysu reprezentacji pewnego miasta*, *Obieg*, 1/2006.

⁶⁶ It is worth noting that in the year 1980 around the steel plant was created the protective zone, which was to minimize the contamination. Unfortunately, in the longer term, it contributed to the further degradation of these areas and deepened their isolation. Compare: S. Juchnowicz, *op. cit.* p. 215.

Square area. The subsequent implementation of the Center „E” differs from the original design⁶⁷.

However, the positive verification of the urban tissue happened only after 2000 which resulted among others in the protection of Nowa Huta’s historical urban tissue⁶⁸. Cultural centers established in Nowa Huta, especially The History of Nowa Huta Quarter (a branch of the Historical Museum of the City of Cracow) contributed to the increase of the knowledge about the city and its values among the inhabitants through the organization of exhibitions and publication of books.

Nowa Huta has also been noticed in a wider urban context. It was recognized by the city authorities as the one of the most important areas for revitalization (second position after the Old Town). Nowa Huta’s potential has been noted and most importantly, after more than half a century it was included in the development strategy for the whole city linking it with the region Cracow – East. The main aim became not only the revitalization of the old Nowa Huta, but the rehabilitation of the degraded postindustrial areas and their greater integration with the city⁶⁹. It should be noted that the strategy was based largely on a study created in 1996-1998 by prof. S. Juchnowicz, one of the designers of Nowa Huta, a tireless fighter for its rehabilitation⁷⁰.

In 2012 an international competition concerning the concept of Nowa Huta’s development was organised (*Nowa Huta of the Future*). The priority became the development of the eastern part of Cracow, new investments and the revitalization of degraded postindustrial areas. The winning concept was created by Arca (an architectural studio from Gliwice) and envisaged the creation of the Science and Technology Park together with a residential district⁷¹. In addition, two skyscrapers forming a gate to the eastern part of Cracow were proposed. This lively post-industrial space would be perfectly communicated with the center thanks to the creation of an integrated transport hub. The plan of the development of the eastern part of Cracow will have a positive effect on the stimulation of the historic “old” Nowa Huta. The number of ideas of revitalization is still increasing. A year earlier, a competition was also conducted for the development of the Central Square and Roses Avenue.

***

Nowa Huta should be seen as a European phenomenon. Such a special evaluation results from the uniqueness of its spatial layout, architecture, history. Nowa Huta, though unfinished, became a comprehensive city to live. On the one hand it represents socialist

⁶⁷ The housing estate was constructed in the years 1988–1995. Compare: *Postmodernizm jest prawie w porządku. Polska architektura po socjalistycznej globalizacji*, Warszawa 2012, p. 41; B. Baldys, *O Nowej to Hucie są słowa*, *Architektura*, 2–3/1991.

⁶⁸ Registration number A-1132, 30.12.2004.

⁶⁹ Professor Stanisław Juchnowicz received a very important distinction in 27.11.2013 as he became the Honoured Citizen of Cracow.

⁷⁰ Compare: S. Juchnowicz, *op. cit.*, p. 214.

⁷¹ The author was Michał Stangel with the team: Adam Drobniak, Michał Beim, Adam Polko, Rafał Schurma, Anna Karłowska, Anna Saucha i Maciej Wężykowski, www.arcastangel.pl (30.07.2013).

realism, on the other hand it is difficult to evaluate and classify. We are dealing with the architectural harmony of the peripheral buildings, wide avenues perfectly fit for rallies and demonstrations, vast squares, the center with the dominants and well-organised, green housing estates. The city can be read over and over again. However, the revision can be done only with the deep and not superficial knowledge of the city.

It seems that despite the remarkable number of the publications devoted to Nowa Huta, there is a noticeable lack of discourse about the city as a phenomenon, accepting both its advantages as well as disadvantages.

Nowa Huta is a historical heritage, a remarkable witness of history, an example of a good architecture and numerous bad decisions, e.g. those causing the environmental degradation or breakdown of social structures. One can only hope that wise spatial policy of the city will set a new positive period in Nowa Huta's history. Systematic learning about Nowa Huta space, through a numerous educational campaigns and attempts at indicating a new direction for its development give us good hope for the future of Nowa Huta.

---

1. Wstęp¹

Nowa Huta² zajmuje ważne miejsce w historii urbanistyki europejskiej jako jedno z większych miast socjalistycznych powstałych na początku lat 50. w tzw. Europie Środkowo-Wschodniej³. Współcześnie zaś stała się zabytkiem pretendującym do miasta dziedzictwa światowego. Coraz liczniejsze publikacje o Nowej Hucie powstające na fali jej popularności skutkują jednak nie tylko wzrostem wiedzy o mieście, jego fenomenie, ale także nadprodukcją wizerunków, często przeciwstawnych – złe miasto, miasto krzyży, kościołów, zaniedbane, opuszczone, ładne, brzydkie, modne, które dopuszczają się wielu redukcjonizmów⁴. Mamy faktycznie do czynienia z przestrzenią pełną paradoksów i złożonych, zapętlonych

---

¹ Niektóre treści publikacji zostały przez autorkę wykorzystane w okrojonej wersji w artykułach drukowanych na łamach Aury w 2013 r.

² Nowa Huta, projektowana jako miasto z własnym wyrazistym układem przestrzennym nie zaistniała nigdy jako samodzielny administracyjnie ośrodek. Zredukowano ją do roli dzielnicy – sypialni dla pracowników kombinatu, słabo wtedy związanej z Krakowem w sensie funkcjonalnym i społecznym.

³ Termin Europa Środkowo-Wschodnia budzi wiele kontrowersji, politycznie uwikłane pojęcie i złożone zagadnienie stanowi tylko rodzaj określenia geograficznej przynależności i nie jest przedmiotem badań tego krótkiego szkicu.

⁴ Nowa Huta współcześnie odczytywana jest zarówno jako ładne, zielone, przyjemne miejsce, ale też jako swoiste kuriozum, ciekawostka turystyczna. Pojawiają się jednak równocześnie opinie, że Nowa Huta to miasto brzydkie, skoszarowane.

narracji⁵. Wydaje się, że miasto przytłoczone zostało przez kontekst pozaarchitektoniczny. Warto zaś przyrzeć się przestrzeni zbudowanej, spróbować uporządkować idee, które wiązały się z jej zaistnieniem, usytuować je w nieco szerszym kontekście, ale wciąż architektonicznym – twórczości architektonicznej, rozwoju urbanistycznego – wzbogaconym o komentarz związany z przestrzenią kulturową, rozumianą jako sfera wartości i znaczeń, uobecnionych w materialnej tkance miasta. W Nowej Hucie mamy z pewnością do czynienia z całościowym i totalnym myśleniem o projekcie, „wielką narracją architektoniczną” zmierzającą do arbitralnego porządkowania miejskiej przestrzeni (w kwestii ideologii porządkowania życia zbiorowości). Z drugiej strony to ostatni okres w dziejach powojennej Polski, gdy myślano w takim stopniu o urbanistyce, planowano silną infrastrukturę techniczną i społeczną, małą architekturę oraz zielen. To także czas, gdy dbano o ważne dla miejskiego krajobrazu i jego emocjonalnego (pozytywnego) oddziaływania elementy krystalizujące i kierunkujące miejską przestrzeń⁶. Nowa Huta, czyli socrealizm po polsku? Jedyne wówczas możliwy model miasta? Może za wcześnie na stawianie jednoznacznych diagnoz, jednak re-lektura historii z pewnością się rozpoczęła.

Zaznaczyć też należy, że wiele informacji dotyczących Nowej Huty pochodzi z lat 50., wspomnień, kronik, nie zaś materiałów *stricto* archiwalnych⁷. Wiele pytań pozostaje nadal bez odpowiedzi, wydaje się więc, że uzupełnienie kontekstów badawczych, które wspomóc mogą demontaż mitów stają się pierwszoplanową potrzebą. Temat nowohucki podejmowany przez specjalistów różnych dyscyplin podlega ciągłym rekonfiguracjom, wciąż chyba jednak brakuje uporządkowanej wiedzy o mieście.

⁵ W swoim niezwykle ciekawym i wnikliwym artykule na temat reprezentacji Nowej Huty Ewa Majewska pisze: „Z kolei skupiając się na apoteozie PRL-owskich osiągnięć, tracimy z oczu niewątpliwe zmagania indywidualnych osób, a może nawet całej populacji skazanej na życie skoszarowane, „zwierzęce, krótkie i bez słońca”. Por. E. Majewska, *Nowa Huta jako projekt utopijny. Szkic o wyobraźni politycznej*, [w:] *Futuryzm miast przemysłowych. 100 lat Wolfsburga i Nowej Huty*, red. M. Kaltwasser, E. Majewska, K. Szreder, Kraków 2007, 195-196. Znajomość zaś Nowej Huty wśród osób spoza Krakowa jest dość powierzchowna i ogranicza się w najlepszym razie do powielania puszczonych w obieg mitów i ewentualnie znajomości miejsc „ikonicznych”. Dla mieszkańców Nowa Huta to często miejsce mało wyraziste. Por. *Zrozumieć Nową Hutę*, red. A. Kurkiewicz, Kraków 2008. O wierunkach, reprezentacjach ciekawie pisze Ł. Stanek. Por. Ł. Stanek, *Nowohuckie symulacje: polityka tożsamości i konsumpcji w przestrzeni Nowej Huty*, [w:] *Futuryzm miast przemysłowych. 100 lat Wolfsburga i Nowej Huty*, red. M. Kaltwasser, E. Majewska, K. Szreder, Kraków 2007, s. 292-305.

⁶ Por. K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1983.

⁷ Zwraca również uwagę na ten fakt W. Komorowski. Por. W. Komorowski, *Wartości kulturowe Nowe Huty. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, J. Sibila, Kraków 2008. Pomimo upływu czasu wydaje się, że ta luka badawcza nie została jeszcze uzupełniona. Ważniejsze współczesne pozycje bibliograficzne dotyczące nowohuckiej architektury to (wybór): *Nowa Huta-architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*, red. A. Biedrzycka, Kraków 2007; *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, *op. cit.*; L. Sibila, *Nowohucki design. Historia wewnątrz i ich twórcy w latach 1949–1959*, Kraków 2007; M. Miezian, *Nowa Huta, socjalistyczna w formie, fascynująca w treści*, Kraków 2004. Z pewnością niezwykle rolę w dokumentacji dziejów Nowej Huty odgrywa zlokalizowane na jej terenie muzeum Dzieje Nowej Huty, oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, http://mhk.pl/dzieje_nowej_huty.

2. Nowa Huta i idea miasta socjalistycznego⁸

Historia Nowej Huty nierozdzielnie wiąże się z nową jakością procesów urbanizacyjnych, które zaczęły rysować się w Europie Środkowej po zakończeniu II wojny światowej. Przyjęty wówczas ustrój wcisnął urbanistykę w upolitycznione i zinstytucjonalizowane, ramy funkcjonowania. Egzemplifikacją tego zjawiska stały się miasta socjalistyczne⁹. Te pierwsze przemysłowe miasta „nowych ludzi” – pokazowe, najbardziej prestiżowe to: Dymitrovgrad w Bułgarii, Eisenhüttenstadt w Niemczech, Dunaujvaros na Węgrzech, dzielnicamiasto Ostrava – Poruba czy właśnie polska Nowa Huta¹⁰. Odgórnie planowane, centralnie sterowane, związane z postulatami szybkiej, forsownej industrializacji, kluczowe elementy planów gospodarczych powstały na podstawie jednolitego planu urbanistycznego, odznaczały się ładem i porządkiem przestrzennym, a decydujący wpływ na ich kształt, czy to przestrzenny, czy społeczny miała ideologia socjalistyczna, a architektoniczny – doktryna realizmu socjalistycznego ukształtowana w ZSRR w latach 30.¹¹. Stanowiły, wzorem miast radzieckich, monofunkcyjne ośrodki integralnie łączące przemysł z miastem, pomyślanym jako monumentalne osiedle robotnicze.

Nowe miasta, tj. Nowa Huta, podporządkowywać musiały się doktrynalnym wytycznym podczas wcześniej spreparowanych Narad Architektów¹². Podkreślić należy, że ani rok 1949, ani lata następne, nie przyniosły odpowiedzi na czym socrealistyczna treść i narodowa forma mają dokładnie polegać, a podawane koncepcje i wzorce bywały sprzeczne¹³. Z pewnością jednak projektowanie urbanistyczne weszło w fazę zinstytucjonalizowaną i podporządkowaną pewnym określonym rygorom formalnym, przede wszystkim zasadzie symetrii i hierarchizacji przestrzennej. Każdy też większy projekt podlegał odtąd centralnym uzgodnieniom.

⁸ Próbę wpisania Nowej Huty w szerszy kontekst urbanistyczny uczynił m.in. A. Lorek, *Nowa Huta na tle miast socrealistycznych*, [w:] *Nowa Huta – architektura...*, op. cit., wcześniej zaś w pracy doktorskiej napisanej na Wydziale Architektury PK; Bardzo szerokie tło dla Krakowa (oraz Nowej Huty) rysuje w swoich publikacjach J. Purchla. Por. m.in. J. Purchla, *Kraków w Europie Środką*, Kraków 2000; pewną próbę komparatystycznego spojrzenia podjęła A. Sumorok, *The socialist city – a homeless city? A contribution to the research on model implementations*, Art. Inquiry, vol. XIII, Łódź 2011.

⁹ Powołano bowiem do życia wiele urzędów, organów zajmujących się sprawowaniem nadzoru nad realizacją planów, czuwaniem nad ich zgodnością z wymogami doktryny realizmu socjalistycznego oraz dyrektywami Planu 6-letniego, w przypadku Polski.

¹⁰ Różnią się lokalizacją, układem przestrzennym, strukturą demograficzną, łączy je jednak podobna geneza powstania.

¹¹ O doktrynie i stalinowskiej architekturze w ZSRR pisze min. V. Paperny, *Architecture in the age of Stalin. Culture Two*, Cambridge University Press, 2002.

¹² Ta polska, na której doszło do wprowadzenia zasad realizmu socjalistycznego miała miejsce w czerwcu 1949 r. Por. *O polską architekturę socrealistyczną*, Materiały z krajowej partyjnej narady architektów z dnia 20–21.VI.1949 w Warszawie, Warszawa 1950.

¹³ Por. W. Baraniewski, *Ideologia w architekturze Warszawy okresu realizmu socjalistycznego*, Rocznik Historii Sztuki, t. 22, 1996, s. 238.

Teoretyczne podstawy miasta socjalistycznego odwoływały się do koncepcji miast idealnych mających służyć budowie szczęśliwego, w tym przypadku bezklasowego, socjalistycznego społeczeństwa. Istotnym ich komponentem stawała się odpowiednio zorganizowana przestrzeń, która była jednym z kluczowych pojęć doktryny realizmu socjalistycznego¹⁴. Przestrzeń podporządkowana ideologii, jak i szeregom administracyjnych wskazań, pomoc miała w przekształceniach nie tylko struktury miejskiej, ale także sfery społecznej, demograficznej, socjologicznej miasta. Postulowano by zajmowała się organizacją zarówno miejsca do życia, jak i samego życia Nowego Człowieka, kreacją Ładu w miejsce Chaosu. Dążono do stworzenia jednego modelu społecznej koegzystencji bazującego na zintegrowanej, homogenicznej, młodej (przyszłościowej i nieobciążonej bagażem wspomnień czy spuścizną tradycji kulturowej) ludności robotniczej w myśl marksistowskiej dialektyki wyrównywania różnic między miastem i wsią. Cel ten osiągnięty miał zostać m.in. dzięki umiejętnemu ukierunkowaniu i zhierarchizowaniu miejskiej przestrzeni, powrotowi do tradycyjnego sposobu myślenia o miejskiej tkance, do ulicy, placu, dominanty, centrum nabierających semantycznych wartości¹⁵. Należy mieć świadomość pewnej nieautentyczności haseł, bowiem ta „nowa” urbanistyka, podobnie jak i cały socrealizm, odwoływała się do istniejących, sprawdzonych teorii, co ważne zarówno dawnych, jak i nowszych, chociażby częściowo modernistycznych (oficjalnie potępionych), tj. osiedle społeczne, jednostka sąsiedzka. Przestrzeń idealna, postulowana socjalistycznego miasta to z pewnością przestrzeń monumentalna, przytłaczająca, przekraczająca skalę zastanego kontekstu, burząca, odpowiedzialna za dekompozycję układu zastanego, przestrzeń dla zbiorowości nie dla jednostki. Z drugiej zaś strony, w myśl doktryny, przestrzeń dla człowieka, „humanistyczna”.

Propagandowa wizja polskiego miasta „nowych ludzi” zaistniała w znacznej mierze dzięki literaturze¹⁶, obejmowała wspaniałe ośrodek marzeń z szerokimi arteriami oraz rozległymi placami służącymi nie tylko komunikacji, co rytualnym widowiskom państwa komunistycznego: wiecom i manifestacjom. Prezentowana była szerokiej publiczności także w postaci szkiców, rysunków, które miały za zadanie m.in. oswoić z nowym stylem i nową

¹⁴ Doktrynę realizmu socjalistycznego na gruncie sztuk plastycznych i architektury przedstawia chyba najpełniej W. Włodarczyk. Por. W. Włodarczyk, *Socrealizm, sztuka polska 1949–1954*, Paryż 1986. Jedno z pierwszych zaś opracowań architektonicznych przedstawił K. Stefański. Por. K. Stefański, *Architektura polska 1949–1956*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1982, t. 27, s. 13-108.

¹⁵ Badania nad urbanistyką socjalistyczną, a może szerzej problematyką miasta socjalistycznego mają długą bogatą literaturę. O mieście socjalistycznym piszą m.in.: A. Stenning, *Placing (post)Socialism*, [in:] *European Urban and Regional Studies*, 7 (2), 99-118; *City after socialism: urban and regional change and conflict in post-socialist societies*, ed. G. Andrusz, M. Harloe, I. Szelenyi, Cambridge 1996; M. Czepczyński, *Przestrzenie miast postsocjalistycznych: studia społecznych przemian przestrzeni zurbanizowanej*, Gdańsk 2006; B. Jałowiecki, S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2002.

¹⁶ Wystarczy wspomnieć wiersz W. Szymborskiej, *Na powitanie budowy socjalistycznego miasta*. Co ciekawe właśnie taki upraszczający obraz miasta rozpięty został w znacznej części pomiędzy dwoma, dość programowymi utworami, tym wymienionym wyżej afirmacyjnym i krytycznym, kończącym socrealizm, *Poematem dla dorosłych*, Adama Ważyka.

władzą¹⁷. W praktyce jednak często mamy do czynienia z układami znacząco odmiennymi od tych „idealnych”, doktrynalnych¹⁸. Socrealizm? Kolonializm? Polska interpretacja socrealizmu?

Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Nowa Huta z pewnością stanowi miasto socjalistyczne, propagandowe, jednak bliższa analiza jej tkanki uruchamia wiele wątpliwości, konfrontuje z wieloma paradoksami. Te najbardziej oczywiste wiążą się ze zdezerowaniem przestrzeni narzuconej, politycznej i tej rzeczywistej, zaistniałej, w pewien sposób zindywidualizowanej¹⁹. Następnie zaś inaczej interpretowanej przez decydentów, jak jej projektantów i samych użytkowników. Z jednej strony pojawi się (propagandowa, ale nie tylko) chęć budowy nowego miasta, tradycyjnie zdefiniowanego w sensie przestrzennym, odwołującego się do historycznych rozwiązań (w przypadku socrealizmu narodowa forma i bardziej lub mniej zakamuflowane odniesienia do tradycji przedwojennej urbanistyki). Z drugiej zaś miasta sztucznego w sensie przestrzennym, społecznym, kulturowym, tworzonego na podstawie narzuconej ideologii przekraczającej rzeczywistość. Doktrynalny socrealizm w Nowej Hucie łączy się nie z tyle z samą architekturą czy urbanistyką, ale przede wszystkim z upolitycznionym mechanizmem wytwarzania przestrzeni, centralnym planowaniem skutkującym brakiem rozwojowej ciągłości. Niewątpliwe to właśnie nowy ustrój, jego metody, decyzje polityczne i prawne prowadzące do „swobodnej” gospodarki terenami miały dla kształtowania przestrzeni Nowej Huty znaczenie rewolucyjne, nie zaś same, dobrze znane wytyczne formalne. Przypisać jednak należy, że w efekcie tego „politycznego” projektowania wyłania się spójna, dobra koncepcja przestrzenna, zwłaszcza ta mieszkaniowa, podporządkowana ludzkiej skali.

3. Nowa Stara Huta – idea zaistniała

Nowa Huta zlokalizowana została, inaczej niż pozostałe środkowoeuropejskie ośrodki przemysłowe, w bliskim sąsiedztwie dużej metropolii, Krakowa. Wybór tego miejsca poddyktowany był złożonymi przesłankami politycznymi. Dodać można, że budowę kombina-

¹⁷ Doskonałym i najbardziej znanym przykładem tego typu zabiegów propagandowych stał się album Bolesława Bieruta *Sześćioletni Plan Odbudowy Warszawy*. Realizm socjalistyczny w architekturze w najczystszej, dogmatycznej postaci objawił się bowiem w planach i projektach. Krótki czas trwania doktryny, polityczne zawirowania początku lat 50., jak i same fluktuacje stylu spowodowały, że wiele obiektów w całej Polsce nie powstało na podstawie swojego pierwotnego, socrealistycznego projektu. Od wielu pomysłów, planów przeznaczonych do realizacji odstąpiono na dobre, inne zrealizowano w odmiennej formie architektonicznej.

¹⁸ Zaznaczyć można, że nieprzystawanie teorii do praktyki projektowej stanowiło cechę immanentną tego specyficznego okresu. Przyczyn tego stanu rzeczy było bardzo wiele. Pęknięcie między teorią a praktyką zarysowuje się już w sferze ideologicznej, bo przecież, jak zwraca uwagę Włodarczyk, ideały socjalistyczne znajdowały się poza Polską. Zjawisko to stało się jednak szczególnie czytelne w warstwie pragmatycznej, budowlanej. Proces wznoszenia budynku z trudem bowiem nagina się do „czystej” ideologii. Por. W. Włodarczyk, *op. cit.*

¹⁹ P. Winskowski, *Architektura polska lat 50. – idee zbiorowe i indywidualne*, [w:] *Futuryzm miast...*, *op. cit.*

tu metalurgicznego uwzględniał już Plan 3-letni, jednak nie przesądono wówczas o jego umiejscowieniu²⁰. W lutym 1949 roku podjęto ostateczną decyzję w kwestii budowy huty w sąsiedztwie Krakowa, co pociągnęło za sobą kolejną, związaną z realizacją w tym miejscu struktur miejskich, zaplecza pracowniczego. Sama geneza planu nowego miasta nie jest do końca zbadana²¹. O ile huta stanowiła w znacznym stopniu import gotowych rozwiązań opracowanych przez moskiewski „Gipromez”²², o tyle miasto tworzone miało być już w zasadzie samodzielnie.

Do budowy miasta Nowa Huta przystąpiono w początkach roku 1949 roku przed oficjalnym wprowadzeniem zasad realizmu socjalistycznego (czerwiec 1949) w celu zapewnienia choć minimalnej liczby mieszkań dla budowniczych kombinatu²³. Jako pierwsze powstały zespoły zlokalizowane peryferyjnie w stosunku do terenu bardzo szkiecowo zakreślonego miasta.

Głównym projektantem Nowej Huty został Tadeusz Ptaszycki. O wyborze tego architekta zdecydowało przede wszystkim jego doświadczenie projektowe i organizacyjne. Władze zdawały sobie bowiem doskonale sprawę ze skali trudności związanej z budową miasta dla 100 000 mieszkańców. Ptaszycki, człowiek charyzmatyczny, jak wspominają po latach współpracownicy, cieszący się znacznym autorytetem, doskonały organizator potrafiący pracować w ekstremalnych warunkach (a do takich należy zaliczyć nowohucką improwizację projektową) sprawdził się już podczas przygotowań do Wystawy Ziem Odzyskanych i pierwszego etapu odbudowy Wrocławia²⁴. Podkreśla się często, że Nowa Huta swą wyjątkowość zawdzięcza właśnie jemu, pragmatykowi potrafiącemu rozmawiać z władzami, jednocześnie

²⁰ Budowa kombinatu na co wskazują badacze tematu, od początku była zjawiskiem politycznym. Wielokrotnie wskazywano na skomplikowaną genezę powstania huty, na przesłanki ekonomiczne, ideologiczne, propagandowe. Por. J. Purchla, *Miasto niepokorne, znaczenie lat 1946–1956 dla rozwoju Krakowa*, [w:] *Kraków–Małopolska w Europie Środką. Studia ku czci prof. Jana M. Małeckiego w 70 rocznicę urodzin*, Kraków 1996, idem, *Nowa Huta jako problem badawczy*, [w:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 roku*, red. J. Małecki, Kraków 1999.

²¹ Z pewnością plan zasadniczy został narzucony przez decydentów, szczegóły jednak przybierają dość niejasny, anegdotyczny charakter i wydaje się, że geneza planu miasta wymaga pogłębionych studiów.

²² Por. J. Duda, H. Kazimierski, S. Pochwała, *Dziedzictwo przemysłowe kombinatu metalurgicznego w Nowej Hucie. Wstępne rozpoznanie na przykładzie walcowni zgniatacz*, [w:] *Nowa Huta przeszłość...*, *op. cit.*, s. 144.

²³ Złe warunki bytowe panujące na budowie pierwszego miasta socjalistycznego, „pomnika socjalizmu”, przeszły już do legendy. Brygady młodych ludzi pochodzących najczęściej ze wsi, tzw. Junaków, mieszkali w namiotach i prowizorycznych barakach. Przejmujący obraz społecznych problemów mających miejsce w „idealnym” mieście socjalistycznym stworzony został w 1955 r. przez Adama Ważyka w *Poemacie dla dorosłych*. Pamiętać jednak też należy, że *Poemat* ma genezę polityczną i powstał w przedodwilżowym klimacie. Por. A. Ważyk, *Poemat dla dorosłych i inne wiersze*, Warszawa 1956. Analogiczna, zła sytuacja społeczna i bytowa ludności była w Dymitrowgradzie czy Dunaujvarosie. Por. P. Germuska, *Between Theory and Practice: Planning socialist cities in Hungary*, [w:] *Urban Machinery: inside Modern European Cities*, ed., M. Hard, T. Misa, MIT, 2008.

²⁴ Tadeuszowi Ptaszyckiemu poświęcony został jeden z reportaży nowohuckich Katarzyny Kobylarczyk (Inżynier Nowa Huta). Por. K. Kobylarczyk, *Baśnie z bloku cudów. Reportaże nowohuckie*, Kraków 2009.

konsekwentnie realizującemu swój punkt widzenia²⁵. Pozostali członkowie zespołu „werbowani” byli przez Ptaszyckiego bardzo szybko, „na gorąco”. Stanisław Juchnowicz wspomina: „Ptaszycki kiedyś w Warszawie spytał się „interesuje was budowa miasta?” Nie zastanawiałem się długo. Przeniesiono mnie służbowo do Krakowa. Wtedy zaczęła się cała moja przygoda z Hutą. Niesamowita była świadomość możliwości budowy miasta, czy potrafi? Okazało się jednak, że wszyscy byli w takiej sytuacji”²⁶.

Projektanci nowego miasta wywodzili się z różnych miast i środowisk architektonicznych. Zatrudnieni zostali w Miastoprojekcie, który współtworzyło wiele pracowni²⁷. Sama zaś jednostka podlegała w trakcie pracy nad miastem przekształceniom, zmieniała też siedzibę, by finalnie osiąść w nowowzniesionym wówczas gmachu. Stanisław Juchnowicz wspomina doskonałą organizację pracy projektowej, nad którą czuwał Tadeusz Ptaszycki. Aby zapanować nad wszechogarniającym chaosem zadania zostały precyzyjnie rozdzielone, jedni zajmowali się urbanistyką inni uzgodnieniami sieci, architekturą, zielenią, wnętrzami. Dodać można jednak, że wstępne prace projektowe odbywały się jeszcze w Warszawie w dość spartańskich, trudnych warunkach. Zresztą część architektów zatrudniona była właśnie w biurach centralnych, stołecznych, np. zorowskich i wspomagała krakowski Miastoprojekt. Młodzi, niespełna 30-letni projektanci wiedzieli, że otrzymali niebywałe w XX wieku zadanie zaprojektowania i wzniesienia miasta od podstaw²⁸. I nie chodziło tu raczej o politykę. Motywacją było powołanie do życia miasta realnego. Architekci Ci nie zajmowali bezpośredniego stanowiska w dyskursie politycznym, ideologicznym, nie kreowali utopii czy wyobrażenia (przynajmniej nie w sposób świadomy i celowy, a raczej przez współuczestnictwo w pewnym procesie). Pragnęli, jak każdy chyba architekt, by ich miasto BYŁO, raczej drugorzędnie traktując wytyczne doktryny. Z drugiej strony gdyby nie narzucone zasady, z pewnością powstałoby miasto odmienne w formie, nowoczesne, modernistyczne. Czy przez to lepsze? Bardziej autentyczne? Z pewnością odmienne.

Cały proces inwestycyjny i projektowy, zwłaszcza w tym pierwszym okresie do roku 1953, był pośpieszny, niestabilizowany²⁹. Koncepcja ulegała zaś nieustannym przekształceniom, m.in. w związku z korektami wewnątrz samej doktryny³⁰, jej krzepnięciem

²⁵ Rozmowa z R. Karłowiczem, maj 2005 i S. Juchnowiczem, marzec 2012.

²⁶ Z rozmowy ze Stanisławem Juchnowiczem, marzec 2012.

²⁷ Por. W. Komorowski, *op. cit.*, s.101.

²⁸ O samej organizacji Miastoprojektu i twórcach Nowej Huty pisze m.in. L. Sibila. Por. L. Sibila, *Nowa Huta – architektura i twórcy „miasta idealnego”*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy...*, *op. cit.*, s. 44-47.

²⁹ Zwraca na to uwagę m.in. S. Juchnowicz. Por. S. Juchnowicz, *Nowa Huta – z doświadczeń warsztatu projektowego*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, *op. cit.*, s. 26.

³⁰ Warto zaznaczyć, że socrealizm obejmował w Polsce stosunkowo krótki czas, lata 1949–1956. Pierwszy podział tego okresu, nadal aktualny, zaproponował W. Włodarczyk. Por. W. Włodarczyk, *op. cit.* 1949 – wprowadzenie zasad realizmu socjalistycznego we wszystkich dyscyplinach artystycznych; dla architektury to czerwiec 1949. 1950–1953 – socrealizm klasyczny; powstawało wówczas największej planów, szkiców, wystaw „oswajających” socrealizm, a także najczęściej propagandowych, wzorcowych, prestiżowych realizacji tj. warszawski MDM. 1954–1956 – stopniowy rozkład doktryny, limitacje budżetowe w budownictwie, większy pragmatyzm budowlany i finalne potępienie. Z drugiej jednak strony periodyzacja ta wymaga współcześnie pewnego uściślenia.

czy też tarciami wewnątrz partii mającymi wpływ na finansowanie budownictwa, w konsekwencji zaś na zmiany normatywów budowlanych, m.in. intensyfikację i zwiększanie gęstości zabudowy.

Mimo problemów projektowych, zawirowań politycznych, podstawowy szkielet miejski powstał w latach 1949–1956 wiążąc się nierozzerwalnie z doktryną realizmu socjalistycznego. Najczęściej określa się koncepcję przestrzenną Nowej Huty jako nawiązującą do układów barokowych, największe skojarzenie budzi chyba Petersburg. Podstawę urbanistyczną miasta stanowi bowiem rozległy plac, z którego promieniście wychodzi pięć, szerokich alei. Po raz pierwszy w powojennej Polsce zanegowano tak radykalnie funkcjonalistyczną koncepcję przestrzenną, powracając do układu miasta XIX-wiecznego – placu, ulicy, symetrii. Dodać należy, że nie bez oporu „młodych”. Stanisław Juchnowicz twierdzi (współcześnie), że długo nie doceniał tych wartości, a po 1956 r. bardzo szybko i chętnie (podobnie zresztą jak i pozostali nowohuccy projektanci) powrócił do projektowania modernistycznego. Układ miasta zdeterminowany został także usytuowaniem na skarpie wiślanej³¹. W efekcie mamy do czynienia z planem odmiennym nieco od realizowanych w tym czasie w Europie Środkowej, m.in. ze względu na przejrzystość uzyskaną paradoksalnie poprzez odejście od koncepcji radykalnie zgeometryzowanej z szachownicą ulic i kwadratowym lub prostokątnym placem, a odznaczającym się większą malowniczością kwartałów czy swobodą w prowadzeniu sieci ulicznej.

Najważniejsze dla całości założenia stały się trzy ulice: aleja Róż, wyraźnie wyodrębniona w układzie poprzez osiowe usytuowanie, częściowo deptak; dzisiejsza aleja Solidarności biegnąca w stronę huty, najważniejszej dominanty plastycznej miasta oraz aleja Jana Pawła II stanowiąca poziomą podstawę dla całości.

Trójkątne przestrzenie utworzone przez ulice-promienie wypełnione zostały przez kwartały zabudowy blokowej i dodatkowo podzielone poprzecznie ulicami na mniejsze zespoły osiedlowe. Każdy z tych ściśle wyodrębnionych sektorów otrzymał nazwy od A do D, a ich podzespoły A-1, A-2 itd.

Punktem kulminacyjnym układu jest strefa centralna, postulowany ośrodek życia politycznego, w którym położone miały być najważniejsze rangą placówki polityczne, administracyjne (Ratusz) i kulturalne (Dom Kultury ewentualnie Teatr)³². Ostatecznie plac Centralny wypełniony został okazałymi, pięciokondygnacyjnymi domami mieszkalno-handlowymi zaprojektowanymi przez Janusza Ingardena w 1953 roku. Obiekty o starannie opracowanych elewacjach, opartych na trójdzielnej kompozycji elewacji, otrzymały w partii wieńczącej wydatną attykę, zaś w strefie przyziemia podcienia mieszczące lokale usługowe o ciekawie rozwiązanych wnętrzach³³.

Znaczące interwencje w przestrzeni (starej) nowohuckiej zakończyły się wraz z rokiem 1956³⁴. Do czasu jednak odwilży i odwrotu od socrealizmu w zasadzie udało się zreali-

³¹ Por. S. Juchnowicz, *op. cit.*, s. 28.

³² Por. T. Ptaszycki, *Nowa Huta*, Architektura, nr 3, 1953.

³³ Wnętrza nowohuckie wykazujące pokrewieństwo z ŁAD-owską tradycją stanowią odrębny temat. Por. L. Sibila, *Nowohucki design...*, *op. cit.*

³⁴ Za ważniejsze, często opisywane realizacje na tym obszarze po 1956 roku należy uznać m.in.: blok szwedzki arch. J. i M. Ingardenów czy też kościół Arka Pana, arch. W. Pietrzak.

zować zasadniczy układ urbanistyczny miasta. Nie powstała w całości jedynie (aż?) część reprezentacyjna, centralna. Ta wzniesiona w okresie realizmu socjalistycznego część Nowej Huty spełniła wiele z obowiązujących wówczas zasad dotyczących kształtowania tkanek miejskiej. Mamy obrzeżną zabudowę ulic, szerokie aleje, place, choć nieukończone, to silnie akcentowane centrum. Nową Hutę, jej układ, określić możemy jako typowo miejski o przestrzeni zdefiniowanej w tradycyjny sposób i wypełnionej budynkami o historyzującej formie³⁵. Miasto uniknęło nadmiernej monumentalności, wystawności, przeskalowania (może poza strefą centrum), tyrmandowskiej „ciastkowości” ornamentacyjnej. Z pewnością jednak mamy tu do czynienia z pewną maską, barierą odgradzającą nas od współczesności.

W przypadku Nowej Huty najwięcej stylistycznych odniesień zaczerpniętych zostało z renesansu. Detale zgodnie jednak z postulatami doktryny, zostały „przepracowane”, syntetycznie potraktowane, często ze względów pragmatycznych, oszczędnościowych. Ozdabiają przede wszystkim reprezentacyjne budynki użyteczności publicznej, rządziej mieszkaniowe. Najczęściej jednak socrealistyczna narodowość sprowadza się do zastosowania „polskiej” atyki.

4. Nowa Huta i idea mieszkaniowa

Podstawę kompozycyjną miasta Nowa Huta tworzą wyodrębnione, autonomiczne, jednostki przestrzenne – osiedla mieszkaniowe, powiązane poprzez osie komunikacyjne i widokowe, realizowane kompleksowo wraz z infrastrukturą społeczną i handlową, zielenią i małą architekturą przeznaczone dla 5–6 tysięcy mieszkańców. Kompleksowe podejście do projektowania i zaspokajania potrzeb człowieka wykazuje żywotność koncepcji przedwojennych – szkoły żoliborskiej³⁶, osiedla społecznego czy też rozszerzając kontekst, jednostki sąsiedzkiej³⁷. Osiedla nowohuckie trudno traktować jednak jako przedłużenie idei międzywojennej w sposób zupełnie jednoznaczny, bez żadnych zastrzeżeń. Program założeń żoliborskich, choć wydać się może „autorytarny”, nie był narzucany, stanowił alternatywę i podlegał jednak (pewnym) konsultacjom społecznym³⁸. Nowohuckie bloki, przeważnie sytuowane obrzeżnie, tworzyły czytelne kwartały zabudowy z zielonymi podwórkami (dziedzińcami) i własną komunikacją pieszą oraz kołową. Przestronne wnętrza urbanistyczne unikają (zbytniego) schematyzmu, radykalnej geometryzacji, poprzez różnego rodzaju zabiegi „zmiękczenia”, m.in. poprowadzone po łuku wewnętrzne ulice³⁹. Skończoność układu,

³⁵ Choć niektórzy badacze wskazują na sztuczność socrealistycznej tkanki miejskiej, sugerują, że mamy do czynienia z iluzją miejskości czy historyczności. Socrealistyczne gry z przeszłością stanowią jednak odrębny temat. Por. K. Nawratek, *Ideologie w przestrzeni, próby demistyfikacji*, Kraków 2005.

³⁶ Szczególną uwagę zwracał na ten fakt Ryszard Karłowicz w rozmowie z autorką w 2005 r.

³⁷ O pewnym szczególnym rysie podobieństwa jednostek nowohuckich do sąsiedzkich pisał Stanisław Juchnowicz. Por. S. Juchnowicz..., *op. cit.*, s. 182.

³⁸ Barbara Brukalska pisała, że „wytyczna totalizmów zawiera postulat w myśl, którego, życie tak samo publiczne, jak i osobiste mieszkańców ma być przez specjalny aparat wychowawczy kierowane i nadzorowane w ramach ideologii obowiązującej doktryny”. Por. B. Brukalska, *Zasady społecznego projektowania osiedli mieszkaniowych*, Warszawa 1948, s. 22.

³⁹ Zwraca na to uwagę Stanisław Juchnowicz, rozmowa marzec 2012.

logiczne kierunkowanie przestrzeni, w niewymuszony sposób definiowalny początek, koniec powodowały także łatwość poruszania się i przebywania w nich. Mamy przestrzeń bazującą na uniwersalnym kodzie urbanistycznym, wykorzystującą ludzkie tendencje do formy silnej, spoistej⁴⁰. Formy jednoznacznie interpretowanej, przez co bardziej komfortowej i dającej poczucie większego bezpieczeństwa. Do pozytywnego odbioru zespołów przyczynia się również nieprzeskalowana architektura o wyważonych proporcjach, wzbogacona o detal, ornament, choć może syntetyczny, powtarzalny, nie nazbyt wyszukany to wprowadzający podziały, wspomagający wrażenie kameralnego, intymnego schronienia, przestrzeni do życia, nie tylko zaś mieszkania. Dodać można, że sama forma architektoniczna w niektórych modelowych miastach tego czasu została ukształtowana w sposób bardziej dekoracyjny, za przykład posłużyć może czeska Ostrava-Poruba⁴¹. Koncepcje przestrzenne zespołów mieszkaniowych odznaczały się jednak często większą monotonią, powtarzalnością układów.

Osiedla nowohuckie reprezentują „zorowską szkołę architektoniczną”⁴², ale o bardziej zindywidualizowanym wyrazie⁴³. Mimo stylistycznej (4–5 kondygnacyjny blok, elewacja oparta na trójdzielnym schemacie kompozycyjnym) i technologicznej uniformizacji (np. stolarka okienna) nie stanowią jednorodnej, pozbawionej własnej tożsamości i wyrazistości tkanki, co często im się zarzuca. Uwolnione też zostały (niemal) od obiektów typowych. Dodać również należy, że projektowane były przez różnych urbanistów (poza projektantem całości przez Stanisława Juchnowicza, Bolesława Skrzybalskiego, Tadeusza Rembiesę, braci Uniejewskich) i wielu architektów, którzy nadali pewien rys odrębny każdemu z zespołów, każdej z kolonii, jednak w ramach nadrzędnej, spajającej całość koncepcji przestrzennej opracowanej przez Tadeusza Ptaszyckiego.

⁴⁰ Por. J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa 1973. Na istnienie języka wzorców zwraca zaś uwagę m.in. Ch. Alaxander, *Język wzorców, miasta-budynki-konstrukcja*, Gdańsk 2008.

⁴¹ Por. M. Strakos, *Nova Ostrava a její satelity. Kapitoly z dejin architektury 30.–50. let 20. století*, Ostrava 2010.

⁴² ZOR podlegał nadzorowi Ministerstwa Odbudowy, a następnie Ministerstwa Budowy Miast i Osiedli. W okresie 1948–1956 przechodził wiele zmian organizacyjnych. Ewoluowała również sama nazwa – DBOR, CZBOR. Dlatego termin budownictwo ZOR nie jest do końca precyzyjny, jednak doskonale charakteryzuje zjawisko. Por. J. Goryński, *15 lat budownictwa ZOR*, Miasto, nr 1, 1963; J. Dangel, T. Preciszewski, T. Żarski, *Budownictwo mieszkaniowe w latach 1950–1955*, Warszawa 1958.

⁴³ Większość wznoszonych w tych latach (1949–1956) w Polsce osiedli mieszkaniowych reprezentowało dość typową, konserwatywną, utylitarną możliwie taną architekturę pozbawioną nadmiernej (drogiej) ornamentacji. Tworzona była w ramach scentralizowanego Zakładu Osiedli Robotniczych – ZOR. Osiedla ZOR stanowią jednorodną stylistycznie, rozpoznawalną na terenie całego kraju grupę. Poczynić należy w tym miejscu kilka uwag. Wiele rygorystycznych norm, wytycznych, standardów oraz drastyczne ograniczenia finansowe zawężyły możliwości kompozycyjne do kilku układów i typów obiektów. Unifikację architektoniczną „krajiny ZOR” pogłębiał fakt korzystania z katalogu projektów typowych. Należałoby jednak zaznaczyć, że osiedla *stricto* zorowskie – projektowane, realizowane, finansowane przez ZOR powstawały do 1950 roku, następnie bowiem opracowywane były często w *Miastoprojektach*, jednak według wytycznych i standardów ZOR. Architektura tych pierwszych zespołów odznacza się drobniejszą skalą, skromniejszymi formami. Por. M. Czerwiński, *Kartki z różnych miast. Podróż po krainie ZOR*, Warszawa 1957, s. 59.

Różnorodność zespołów nowohuckich warunkowana była ich odmienną lokalizacją (peryferyjna czy też centralna) czy też kształtami działek (nieregularne, zbliżone do kwadratu czy do formy trójkąta). Wpływ na wyraźne różnice w ukształtowaniu tkanki mieszkaniowej wywarł także odmienny okres jej realizacji przypadający na kolejne fazy socrealizmu. Z czasem bowiem „uszytniono” wytyczne socrealizmu, wprowadzono bardziej rygorystyczne standardy i normatywy dotyczące wielkości przestrzeni wewnątrzblokowych, intensywności zabudowy, zaludnienia (z 200 do 700 osób na hektar przy osiedlach obrzeżnych)⁴⁴. Najwięcej ciężaru widać w zespołach najpóźniejszych i jednocześnie najbardziej centralnych, Centra A (d. A-31), B (d. B-31), C (d. C-31) stanowiących kompozycyjnie (i ideowo) przedłużenie zabudowy głównego miejskiego placu – placu Centralnego⁴⁵.

W okresie realizmu socjalistycznego w latach 1949–1956 wzniesiono trzy zespoły osiedlowe „A”, „B”, „C” (z czterech planowanych, gdyż zespół „D” ukończony został później), które wypełniły nowohucki układ urbanistyczny oparty na układzie promienistym⁴⁶. Zespoły podzielone zostały na mniejsze jednostki – osiedla, te zaś na kolonie⁴⁷. Jako pierwsze wzniesiono osiedla obrzeżne (A-0 – Na Skarpie, A-1 Południe – Wandy, A-1 Północ – Willowe). Ze względu na brak rygorystycznych standardów zespoły te odznaczały się jeszcze niskim wskaźnikiem gęstości zaludnienia czy intensyfikacji zabudowy. Wypełnione zostały dwupiętrowymi, typowymi domami przykrytymi dwuspadowym dachem, projektu Franciszka Adamskiego, zlokalizowanymi nie zawsze jeszcze obrzeżnie. Dość luźna, nieprzeskalowana zabudowa kreowała wrażenie zielonych, spokojnych przedmieść, w których pobrzmiwało dalekie echo idei miasta ogrodu.

Kolejne osiedla z grupy „B” i „C” uzyskały już odmienny charakter. Utworzyły bardziej zwarte, czytelne, wyodrębnione kwartały, w których wyraźny stał się związek z ulicą traktowaną często jako ważny element kompozycyjny. Bloki znajdujące się przy głównych osiach komunikacyjnych podkreślające jednocześnie otwarcia lub zamknięcia zespołu, często z dekoracyjnymi przejściami bramnymi, kształtowano w bardziej reprezentacyjny sposób (więcej detalu, wyższe, bardziej zwarte obiekty). Większość z zespołów miała też swoje własne centrum, ośrodek społeczny utworzony najczęściej w miejscu zgrupowania usług. Szczególnie wyraźne tworzenie przestrzeni wspólnych, poprzez m.in. potraktowanie ulicy jako elementu kompozycji, stało się w osiedlach „B” (skrzyżowanie ulic Żeromskiego i Wojciechowskiego).

Najpóźniej wzniesione zostały zespoły mieszkaniowe, najbardziej monumentalne, znajdujące się w centrum, w pobliżu placu Centralnego. Koncepcja założenia wyszła od Tadeusza Ptaszyckiego, jednak szczegółowego opracowania obiektów podjęli się m.in. Janusz i Marta Ingarden. W tym centralnym zespole przy reprezentacyjnej osi śródmiejskiej

⁴⁴ S. Juchnowicz, *op. cit.*, s. 183.

⁴⁵ Problem ten sygnalizował wielokrotnie w rozmowie z autorką także Stanisław Juchnowicz.

⁴⁶ Bardziej szczegółowy opis poszczególnych osiedli odnaleźć można u W. Komorowskiego. Por. W. Komorowski, *op. cit.*

⁴⁷ Dodać można, że nazewnictwo „literowe” stanowiło powszechną praktykę w tym czasie. Podobnie stało się m.in. w Nowych Tychach. Z czasem zespoły nowohuckie zyskały bardziej literackie, opisowe nazwy: Słoneczne, Szklane Domy, Szkolne, Stalowe, Teatralne, Wandy, Willowe, Zgody, Zielone.

(róg al. Róż i al. Przyjaźni) stanęły również jedne z nielicznych akcentów wysokościowych o znacznej wymowie ideowej, charakterystyczne jednak dla epoki socrealizmu. Kolejne osiedla wznoszono w późniejszym okresie, zgodnie z zasadami funkcjonalizmu na obrzeżach socrealistycznego ośrodka jako rozluźnione struktury.

Choć Nowa Huta stanowiła jedną z najbardziej „dopieszczonych”, najlepiej finansowanych modelowych realizacji Planu 6-letniego, to jednak na skalę tej realizacji, przekraczającą w zasadzie możliwości zniszczonego kraju, założenia mieszkaniowe odwoływać musiały się do tanich, powtarzalnych rozwiązań, technologicznych uproszczeń. Przykładowo monumentalne, pokazowe domy mieszkalno-handlowe bardzo długo pozostawały nieotyńkowane, zdecydowanie też lepiej ukształtowane miały elewacje frontowe od tylnich! Brak w nowohuckiej przestrzeni mieszkalnej także nagromadzenia charakterystycznych dla socrealizmu historycznych cytatów (trochę obowiązkowego „narodowego” detalu wyraźnego w detalach, tj. attyki), brak także programu ikonograficznego czy elementów propagandy wizualnej. Nowa Huta podporządkowana została bowiem celom pragmatycznym, mieszkaniowym (bardziej niż MDM) i przeznaczona była także dla innego, bardziej masowego, zbiorowego odbiorcy. Przestrzeń bogata, styl ubogi?

Dodać też należy, że nowohuckie osiedla nie stanowią konstrukcji całkowicie monolitycznej, homogenicznej. Różnią się zastosowanymi układami, jak i architekturą, choć tworzoną w ramach obowiązujących ogólnych wytycznych. Stanowią przede wszystkim przestrzeń mieszkalną, przestrzeń do życia. Wrażenie spistości zapewnia im podporządkowanie nadrzędnej koncepcji, silne powiązanie jednostek poprzez chociażby sieć ulic-arterii ważnych dla całości miasta-dzielnicy. Istotne dla kreacji owej holistycznej przestrzeni jest również dominacja układów niezwykle przejrzystych. Współcześnie jednak wydaje się, że jednym z najważniejszych elementów pomagających w dostrzeżeniu nowohuckiej spistości jest zieleń.

5. Nowa Huta idea nieskończona. Renesansowe eldorado czy monumentalna dekoracja?⁴⁸

Nowa Huta miasto nieukończone to często przywoływane, choć w różnych kontekstach, hasło. Przyznać trzeba, że rzeczywiście Nowa Huta jako miasto idealne nie doczekała się realizacji. Zabrakło finalnego wykończenia części centralnej, tej najbardziej reprezentacyjnej. Nie powstała południowa pierzeja placu Centralnego z dominantą w postaci teatru, ani reprezentacyjny plac z ratuszem i obiektami biurowymi. Zasadniczy szkielet miejski, choć wyrazisty, spójny rzeczywiście w strefie śródmiejskiej wydawać się może przez to dysharmonijny⁴⁹. Zaburzenie koncepcji urbanistycznej dostrzegane jest nie przez specjalistów, ale

⁴⁸ Warto podkreślić, że niezrealizowane plany dla Nowej Huty stały się przedmiotem kilku opracowań. To najlepsze będące pokłosiem wystawy (kurator L. Sibila, współpraca M. Miedzian) to m.in. *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*, red. A. Biedrzycka, Kraków 2007.

⁴⁹ Dodać można, że wciąż pojawiają się pomysły na „skończenie” Nowej Huty, konkursy związane chociażby z domknięciem Placu Centralnego. Jedną z pierwszych takich prób podjęto jeszcze w latach 80., wraz z konkursem na Centrum E w Nowej Hucie wygranym przez Romualda Loeglera.

także przez odbiorców przestrzeni⁵⁰. Brak ukończonego śródmieścia powoduje, że mamy do czynienia może bardziej z kolonią mieszkaniową niż z miastem. Pamiętać jednak warto, że to przede wszystkim spójna, czytelna przestrzeń mieszkaniowa, przestrzeń do życia, pozbawiona (najczęściej) znamion monumentalizmu stała się wielką wartością Nowej Huty, nie zaś jej reprezentacyjne centrum.

Pamiętać jednak należy, że centrum przynajmniej w oficjalnym dyskursie, stanowiło podstawę urbanistyki tego okresu. Centrum rozumiane jako wizualnie wyodrębnione (dzięki dominantom urbanistycznym, plastycznym, osiom widokowym, elementom krystalizującym przestrzeń) miejsce lokalizacji najważniejszych rangą obiektów (politycznych i kulturalnych), monumentalnych w bryle i wyrazistych w sylwecie⁵¹.

Ta najważniejsza ideowo część Nowej Huty najdłużej czekała na opracowanie. Tłumaczyć ten fakt można różnorodnie, choć rozważania te mają charakter spekulacyjny. Ukształtowanie centrum stanowiło akt najbardziej pokazowy, zideologizowany. Wizytówkę „socmiasta” poddano większej presji politycznej, administracyjnej, reprezentować miała bardziej dogmatycznie interpretowany socrealizm, który nadawałby się do prezentacji podczas wystaw czy w artykułach branżowych (np. „Architektura”). Ten najbardziej znany i najszerzej komentowany fragment nowohuckiej przestrzeni wymagał więc bardziej czasochłonnego przygotowania dokumentacji projektowej, zwłaszcza, że rozpisano na poszczególne gmachy (np. ratusz) osobne konkursy⁵². Długi czas budowy strefy centralnej wskazywać również może na dominację czynników pragmatycznych nad ideologicznymi (z całą pewnością tak działo się w większości miast polskich), celem zasadniczym było bowiem zapewnienie mieszkań i infrastruktury społecznej niezbędnej dla funkcjonowania kombinatu. Reprezentacyjne, zmonumentalizowane centrum stanowiło w tym momencie zdecydowanie drugorzędną potrzebę. W pierwszej kolejności wznoszono bloki, przedszkola, szkoły i ośrodki zdrowia.

Do zagadnienia centrum podchodzono w Nowej Hucie jednak bardzo poważnie. Tadeusz Ptaszycki, podkreślał: „(...) projektanci, budowniczowie, zdają sobie sprawę z odpowiedzialności jaka ciąży na nas w formowaniu wyrazu centrum miasta socjalistycznego”⁵³. Zespół Ptaszyckiego opracowywał koncepcję szczegółową od roku 1951, choć jej ogólny ideowy zarys znany był wcześniej⁵⁴. Zabudowa reprezentacyjnej strefy śródmiejskiej przewidziana była jednak w dalszych etapach realizacyjnych. Niezależnie jednak od motywacji politycznych, chęci tworzenia Nowego Ładu mamy też do czynienia z planem zakorzenio-

⁵⁰ Bardzo często spotkać się można z komentarzami internautów (młodych?), że „szkoda ratusza”, „szkoda placu”. Internauta Behemot pisał (w 2002 roku): „Nawet bardziej niż ratusza szkoda flankujących go biurowców i ... samego placu. Zamiast tego po jednej stronie mamy dość pospolity blok, po drugiej park i w sumie dość nieokreśloną przestrzeń. A NH właściwie brak takiego placu z prawdziwego zdarzenia, bo Centralny jest cokolwiek zdominowany przez pętlę tramwajową”, <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php> (1.07.2013).

⁵¹ Hierarchizacja tkanki miejskiej, krystalizacja i kierunkowanie przestrzeni służyć miały w znacznym stopniu wymogom doktryny, polityki akcentującej „siłę” władzy.

⁵² Por. H. Adamczewska, K. Wejchert, *Sześć ratuszy*, Architektura, 3–4/1950.

⁵³ T. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 74.

⁵⁴ Por. W. Komorowski, *Architektura i urbanistyka Nowej Huty 1949–1959*, Rocznik Krakowski, t. LXXI, 2005, s. 189–214.

nym w europejskiej tradycji budowy miast. Niezwykle silne bowiem stają się więzy z tradycją agory bazującą na archetypie środka, centrum rozumianym jako przestrzeń wspólna, o znaczeniu integrującym, stanowiąca źródło identyfikacji i budująca miejską tożsamość. Zwłaszcza, że konstrukcje idealnych miast, do których w znacznym stopniu odwoływała się Nowa Huta, z wyraźnie zaakcentowaną strefą centralną znane były od wieków⁵⁵.

Pełna koncepcja centrum Nowej Huty zaprezentowana została publicznie podczas pokazu w 1952 roku⁵⁶. Przestrzeń śródmiejska rozpięta miała zostać między dwoma placami: Centralnym a Ratuszowym. Monumentalny plac Centralny o kształcie zbliżonym do trapezu stanowić miał przestrzeń reprezentacyjną o znaczeniu komunikacyjnym z czytelnymi wylotami głównych arterii tworzącymi kompozycyjną podstawę szkieletu ośrodka⁵⁷. Powstać miało zwarte wnętrze urbanistyczne zamknięte ścianami monumentalnych obiektów, domów mieszkalno-handlowych. Jako jego zasadniczą dominantą planowano obiekt kultury (w zależności od koncepcji teatr lub dom kultury) realizujący formy klasycystyczne⁵⁸. Na samym zaś placu w celu wprowadzenia optycznego punktu kulminacyjnego stanąć miał dość wysoki obelisk, iglica, dodatkowo pomagający ukierunkować i spoić ową rozległą przestrzeń. Plac nie został jednak ukończony. Nie powstała najważniejsza dla kompozycji całości rozbudowana część południowa zamykająca plac od strony skarpy wiślanej.

To nie jedyne odstępstwa od koncepcji „idealnej” nowohuckiego centrum. Na osi placu Centralnego znaleźć miała się reprezentacyjna aleja – Aleja Róż, która została co prawda zrealizowana, ale w szczytkowej formie. Reprezentacyjny deptak, akcentowany przez dwa wyższe obiekty, w planach zwieńczone glorieta, kończyć miał się bowiem rozległym placem ratuszowym. Prostokątną przestrzeń planowano otoczyć monumentalnymi obiektami biurowymi – symetrycznymi, osiowymi ozdobionymi detalami klasycyzującymi. Skala obiektów i ich forma budzić może skojarzenia z projektami konkursowymi ściany wschodniej ulicy Marszałkowskiej⁵⁹. W części centralnej placu stanąć zaś miał budynek ratusza utrzymany w formach renesansowych odwołujących się zarówno do tradycji włoskiej, jak i swojskiej, własnej związanej z „polską” siedzibą miejską, m.in. ratuszem zamojskim, sandomierskim czy tarnowskim⁶⁰. Zwarta, czteroskrzydłowa bryła zwieńczona attyką otrzymać miała dość

⁵⁵ Od czasów antyku przez renesans, po klasycyzm, klasycyzm rewolucyjny, miasto doby przemysłowej czy Le Corbusiera z mniejszym lub większym powodzeniem próbowano wdrożyć wizję przestrzeni totalnej, najczęściej opartej na zasadach matematyki, geometrii, która pokonałaby chaos otaczającego świata. Por. Z. Paszkowski, *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związki z urbanistyką współczesną*, Kraków 2012.

⁵⁶ Takie pokazy służyły często do upowszechniania zasad nieznanego jeszcze dobrze realizmu socjalistycznego i kreacji architektonicznego obrazu nowej Polski.

⁵⁷ Place, niezwykle ważny element kompozycji urbanistycznej stanowią dość dobrze przebadane zjawisko. O placach miejskich pisze m.in. T. Jastrząb, *Place i rynki jako zagadnienia urbanistyczne*, Poznań 2002.

⁵⁸ Forma klasycystyczna bardzo często wybierana była dla tej grupy obiektów.

⁵⁹ Mowa tutaj o konkursie warszawskim zorganizowanym na przełomie 1953/54 na reprezentacyjną zabudowę strony wschodniej ulicy Marszałkowskiej.

⁶⁰ Problem narodowej formy stanowi bardzo złożony problem znacznie wykraczający poza ramy tego krótkiego opracowania. Dodać można, że swoista historyzacja zgodna z duchem doktryny dotknęła również biurowce administracyjne huty.

wyraźną, nieco przeskalowaną część wieżową, która stanowiłaby jednak miejską dominantę. W ciągu trwania doktryny realizmu socjalistycznego powstało bardzo wiele alternatywnych rozwiązań dla ratu opracowywana przez T. Janowskiego⁶¹.

Główna oś śródmiejska czy pozbawiony zieleni, szczelnie zabudowany plac to nie jedyne założenia nowohuckiego miasta idealnego, które pozostały w sferze planów. Wiele z tych koncepcji miało jednak dość szkicowy, raczej „wizyjny” niż realizacyjny charakter. Pamiętać warto, że w okresie realizmu socjalistycznego mamy bowiem do czynienia zarówno z wizją całkowicie „odrealnią”, często ideologizowaną, jak i wizją-planem, o większych znamionach realności. Oba typy wizji silnie się ze sobą przeplatały. Trudno bowiem w tych latach nakreślić jasną granicę między polityką, ideologią a architekturą, budynkiem, przestrzenią miejską.

W jednej z takich nowohuckich „wizji” na zakończeniu głównej miejskiej osi pojawił się znaczny rozmiarów zbiornik wodny (proj. S. Juchnowicz), do którego od strony skarpy wiślanej i placu Centralnego wiodłyby monumentalne schody. Zalew stanowić miał część terenów rekreacyjnych, zielonych tzw. Park Południowy⁶². Wydaje się, że zasadniczą motywacją do opracowania tego planu była przesłanka natury estetycznej, nie zaś ideologicznej. Wyraźnie bowiem rysuje się chęć domknięcia głównej śródmiejskiej osi, tym razem ukształtowanej w sposób bardziej otwarty. Ze względu na znaczne koszty i trudności realizacyjne tej inwestycji nie wyszła ona poza sferę owej wizji. Z drugiej jednak strony pamiętać warto, że planowany zbiornik wodny na stałe zagościł na mapach miejskich, co być może przyczyniło się do niezabudowania łąk nowohuckich, niezwykle istotnego z punktu widzenia przyrodniczego miejsca⁶³.

Koncepcja śródmieścia Nowej Huty zakładała przewagę formy klasycystycznej i renesansowej, co uwidoczniło się w postaci attyk czy dominant mających tworzyć malowniczą miejską sylwetę. Stworzono pewną historyzującą „wizję” zgodną z duchem socrealizmu, tego moskiewskiego wzbogaconego o elementy własne, tzw. narodowe. Pamiętać jednak warto, że (w dyskursie przynajmniej tym oficjalnym) chodziło nie tyle o wierność pierwowzorom, a raczej o budowanie nowej świadomości, kreowanie obrazu przeszłości, wybór zaś konwencji stylistycznej stanowił często wybór bardziej polityczny niż estetyczny⁶⁴. W warstwie ideologicznej starano się wypracować właściwą, wyrazistą formę socjalistycznego miasta zajmującego miejsce między Wawelem, symbolicznym centrum starego Krakowa, a kombinatem – centrum „nowoczesnego” świata. Ptaszycki podkreślał: „kontrast zadań

⁶¹ Za pewne wytyczne teoretyczne uznać można te zawarte przez H. i K. Wejchertów w *Architekturze*. Por. H. Adamczewska-Wejchert, K. Wejchert, *op. cit.* Zwraca uwagę na ten fakt również W. Komorowski, *Architektura i urbanistyka...*, *op. cit.*, s. 200.

⁶² Por. S. Juchnowicz, *op. cit.*, s. 205.

⁶³ Por. E. Dubiel, S. Gawroński, K. Wałasz, *Przyrodnicze walory Nowej Huty*, [w:] *Nowa Huta*, *op. cit.*, s. 22.

⁶⁴ Zjawisko to szczególnie wyraźne stało się w przypadku odbudowy zniszczonych centrów miejskich, m.in. Warszawy, ale także i ziem tzw. odzyskanych, gdzie pojawiło się hasło „odpruszczania” architektury. Warto przypomnieć, że narodowa forma stanowiła nie tyle czynnik o znaczeniu artystycznym, ale przede wszystkim przemyślaną strategię, element tzw. metody twórczej, obarczony wieloma innymi zadaniami.

i środków plastycznych odmienną wyrazu – dominant⁶⁵. Ze względu na uwarunkowania polityczne, zawirowania historyczne strefa centralna Nowej Huty pozostała nieskończona. W nowych podwilżowych realiach reprezentowała niepożądaną, historyzującą architekturę i potężną ideologię.

Współcześnie w miejscu reprezentacyjnego placu Ratuszowego mamy dość niejednoznaczną przestrzeń w dużej części wypełnioną przez park miejski. Dzięki temu jednak bliżej Nowej Hucie do miasta ogrodu niż pokazowego, sztandarowego socjalistycznego miasta Nowych Ludzi.

Pełna realizacja strefy śródmiejskiej, o ile w ogóle możliwa, zaowocować mogłaby kreacją przestrzeni niezwykle atrakcyjnej wizualnie, ale jednocześnie sztucznej, przeskalowanej przeznaczonej dla zbiorowości nie dla jednostki⁶⁶. Architektura stać by się tam mogła rodzajem dekoracji teatralnej, a budynki pozbawionym materialności tłem, wypełnieniem. Z drugiej strony z pewnością zaistniałaby w mieście całkowicie nowa jakość architektoniczna. Czy mielibyśmy jednak do czynienia z żywą, autentyczną przestrzenią czy może raczej z monumentalną, przyciężką scenografią? Z pewnością brak tutaj jednoznacznej odpowiedzi, zwłaszcza że percepcja przestrzeni warunkowana jest indywidualnie. Pamiętajmy również, że wyraźna współcześnie nostalgia za niezrealizowaną wizją nowohuckiego centrum może mieć wielorakie podłoże, wiązać się zarówno z chęcią poprawy miejskiej tkanki, jak z pewnym problem w określeniu jej tożsamości.

6. Nowa Huta – idea współczesna. Życie pośmiertne Nowej Huty⁶⁷

Nowa Huta zmierzyć musiała się z wyjątkowo trudną dla niej w wymiarze kulturowym, społecznym, politycznym i ekonomicznym transformacją systemową, deindustrializacją oraz dziedzictwem (post)socjalistycznym. Dziś wydaje się, że została pozytywnie zweryfikowana przez czas. Świadczyć o tym może decyzja wpisania układu urbanistycznego miasta-dzielnicy do rejestru zabytków, konkursy urbanistyczne, zainteresowanie mediów, lokalny aktywizm i działalność kulturalna. Dobrze oceniona została także w rankingu miast zbudowanych po 1945 r⁶⁸. Niesie za sobą ogromny potencjał, który w znacznej mierze wynika właśnie z uniwersalnych wartości jej układu przestrzennego i architektury. Europejskie postsocjalistyczne równolatki mniejsze, skromniejsze sprawiają wrażenie raczej dużego osiedla mieszkaniowego o rozmytym centrum, a nie zaś jasno definiowalnego zespołu miejskiego. Współcześnie Nowa Huta stanowi przestrzeń neutralną, minioną ideologia, choć wyraźnie zapisana w planie, dla współczesnych użytkowników przestrzeni miejskiej pozostaje nieczytelna. Miastu daleko do wystawności i bizantyizmu realizacji moskiew-

⁶⁵ T. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 74.

⁶⁶ Por. K. Nawratek, *op. cit.*, s. 16.

⁶⁷ O życiu pośmiertnym socrealizmu pisał m.in. W. Tomasiak. Por. W. Tomasiak, *Okolice socrealizmu. Prawie tuzin szkiców*, Bydgoszcz 2009.

⁶⁸ Por. J. Cienski, *Nowa Huta – a socialist showpiece forged in a hard times*, Financial Times, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/e6d5d634-c50f-11df-b785-00144feab49a.html#axzz208nTrmHg> (25. 09.2010).

skich⁶⁹, ozdoby Ostrawy-Poruby czy modernizmu Dunaujvarosu, jest jednak zadziwiająco dobrze rozwiązane, w wielu miejscach przekracza realizm socjalistyczny, przez co sytuuje się w rzędzie najlepszych realizacji wzniesionych w tym czasie od podstaw.

6.1. Nowa Huta. Strategie niepamięci

Stara Nowa Huta uznana za efekt „błędów i wypaczeń”, podobnie jak i socrealizm, miała na odwilżowej fali odejść w zapomnienie⁷⁰. Mit „złego miasta” ugruntowany został dodatkowo w społecznej świadomości po publikacji „Poematu dla dorosłych” Adama Ważyka⁷¹. Od tego czasu w oficjalnym dyskursie przestrzeni starej Nowej Huty utożsamiono nie tylko ze złem „minionego” systemu, ale także uznano za synonim konserwatywnej, „nienowoczesnej” architektury, co w czasach programowej nowoczesności stanowiło poważany zarzut! Wydaje się, że przypięczeniem negatywnego stosunku władz do starej Nowej Huty było bardzo brutalne (nagle) odsunięcie jej głównego twórcy, Tadeusza Ptaszycy, od projektowania ośrodka. Warto dodać jednak, że rzeczywiście wydaje się, że nikt nie doceniał wówczas jej wartości plastycznych czy przestrzennych. Sami architekci związani z projektowaniem socrealistycznego miasta z ulgą powitali powrót nowoczesności. Manifestem swobody twórczej zaś stał się tzw. blok szwedzki projektu Marty i Janusza Ingardenów⁷². Większość głównych twórców miasta, poza Stanisławem Juchnowiczem, nigdy już do tematu nowohuckiego nie wróciła, ewentualnie zajęła się projektowaniem jej obrzeżnej, nowoczesnej formy, inni zmienili Miastoprojekty i środowiska architektoniczne⁷³.

Czy jednak faktycznie mieliśmy do czynienia z miastem złym? Kolejny raz należy podkreślić trudność w formułowaniu jednoznacznych wniosków i ogromną ambiwalencję ocen. Warto zauważyć, że po 1956 roku jakość nowohuckiego życia, jak i środowiska przestrzennego uległy poprawie. Bloki zostały otynkowane, rozwinęła się infrastruktura społeczna i techniczna. Dobrze zaopatrzone sklepy, praca, zaplecze socjalne i własne „M” powodowały, że Nowa Huta raczej była przez swoich mieszkańców lubiana. Wzrastały tam nowe, zadomowione już pokolenia ludzi⁷⁴.

Kolejny wstrząs i kolejną fazę wymazywania z pamięci Nowa Huta przeżyła wraz z epoką transformacji. Po 1990 r. dominował w odniesieniu do niej, a szerzej miast socjalistycznych, dyskurs straty i upadku akcentujący brak przestrzeni do działania. Szczególnie podkreślano jej „złą” polityczną przeszłość. Po upadku komunizmu i cenzury w wolnych,

⁶⁹ Choć pamiętać należy, że stalinowska architektura obejmuje w Rosji znacznie dłuższy czas, podlegała także większym zmianom formalnym.

⁷⁰ Narada architektów, podczas której odgórnie potępiono socrealizm miała miejsce w 1956 r.

⁷¹ Poeta stworzył przejmujący obraz klęski zastosowanego wówczas eksperymentu społecznego i przedstawiał konsekwencje „inżynierii społecznej”.

⁷² Pierwsza poodwilżowa realizacja na terenie Nowej Huty została zaprojektowana po powrocie architektów z wyjazdu do Szwecji. Lekka forma, prosta bryła, przeszklenia, balkony dobitnie wskazywały na powrót modernizmu. Por. M. Mieziań, *op. cit.*

⁷³ Rozmowa z S. Juchnowiczem marzec 2013; Por. noty biograficzne projektantów w: L. Sibilia, *Nowohucki design...*, *op. cit.*

⁷⁴ Por. *Moja Nowa Huta 1949–2009. Wystawa jubileuszowa*, kurator L. Sibila, Kraków 2009.

demokratycznych krajach narodziły się kolejne mity i reprezentacje⁷⁵. Dominować zaczął negatywny obraz złego komunistycznego ośrodka, wyobcowanego, pozbawionego tożsamości zredukowany ponownie do kilku uproszczonych wyobrażeń.

6.2. Nowa Huta – reaktywacja

Po okresie odwilżowego, a następnie potransformacyjnego wymazywania Nowej Huty z pamięci nastąpił w XXI wieku czas jej rehabilitacji, nauki o jej dziedzictwie. Zwłaszcza, że trudno w dłuższej perspektywie ignorować tak niezwykle, zaprojektowaną przestrzeń, która niesie ze sobą ogromny potencjał, ale rzecz jasna i wiele problemów. Transformacja obnażyła wiele niedostatków tego monofunkcyjnego, i jednak sztucznie powołanego do życia, ośrodka. Przyczyniła się również do degradacji sfer związanych z ekonomią (problem huty), strukturą społeczną (bezrobocie, ubożenie mieszkańców), przestrzenną (postępująca degradacja tkanki miejskiej) i kulturową (rozluźnienie więzi społecznych, problem z określeniem miejskiej tożsamości) czy przyrodniczą (skażenie środowiska)⁷⁶. Współcześnie problemy te jednak nie ulegają już chyba takiej demonizacji. Ponadto w wielu sferach nastąpiła poprawa, m.in. zmniejszyło się zanieczyszczenie środowiska, bezrobocie, zwiększyło zaś zadowolenie mieszkańców. Wykształciła również lokalna duma i zredefiniowała miejska tożsamość wynikała w znacznej mierze z lepszego zrozumienia historii ośrodka i większej świadomości jego wartości.

Warto odnotować, że pierwsze zainteresowanie terenami starej Nowej Huty nastąpiło już w latach 80. Ogłoszono wówczas konkurs, wygrany przez Romualda Loeglera, na opracowanie osiedla mieszkaniowego oraz obiektu zamykającego przestrzeń Placu Centralnego. Znacznie późniejsza realizacja, tzw. Centrum „E” odbiegała jednak od pierwotnej koncepcji⁷⁷.

Pozytywna weryfikacja tkanki miejskiej miała miejsce dopiero po roku 2000, co zaowocowało m.in. wpisem układu urbanistycznego Nowej Huty na listę ewidencji zabytków⁷⁸. Prężnie zaś działające ośrodki nowohuckiej kultury, muzeum Miasta Krakowa oddział Nowa Huta przyczyniło się do wzrostu wiedzy o mieście i jego wartościach⁷⁹. Organizowano wiele inicjatyw kulturalnych angażujących mieszkańców, systematycznie ponoszono poziom wiedzy poprzez organizację wystaw poświęconych historii Nowej Huty, wydano szereg naukowych i publicystycznych książek.

⁷⁵ Ł. Stanek, *Symulacje w Nowej Hucie: drogi wyjścia z kryzysu reprezentacji pewnego miasta*, Obieg, 1/2006.

⁷⁶ Warto dodać, że w 1980 r. utworzono wokół terenów huty strefę ochronną, która miała minimalizować toksyczny wpływ huty na środowisko. Niestety w dalszej perspektywie przyczyniła się do degradacji tych terenów i pogłębiła ich izolację. Por. S. Juchnowicz, *op. cit.*, s. 215.

⁷⁷ Osiedle realizowane było w latach 1988–1995. Por. *Postmodernizm jest prawie w porządku. Polska architektura po socjalistycznej globalizacji*, Warszawa 2012, s. 41; B. Baldys, *O Nowej to Hucie są słowa*, Architektura, nr 2–3, 1991.

⁷⁸ Wpis A-1132 z dnia 30.12.2004 r.

⁷⁹ Zmiana nastawienia do Nowej Huty możliwa była dzięki działaniom popularyzatorskim. Wydano bowiem wiele ciekawych książek, przewodników poświęconych Nowej Hucie. Zorganizowano wystawy.

Nową Hutę dostrzeżono także dzisiaj w szerszym, miejskim kontekście⁸⁰. Uznana została bowiem przez władze miasta Krakowa za obszar najważniejszy dla działań rewitalizacyjnych (drugi po Starym Mieście)⁸¹. Zauważono jej potencjał, a co najważniejsze po ponad półwieczu ujęto w strategii rozwojowej dla całego miasta, wiążąc z rejonem Kraków–Wschód, dążąc nie tylko do rewitalizacji starej Nowej Huty, ale przede wszystkim do rehabilitacji zdegradowanych terenów przemysłowych oraz ich większej integracji z miastem. Odnotować należy, że przyjęta strategia w znacznej mierze bazowała na stworzonym w latach 1996–1998 przez prof. S. Juchnowicza, jednego z projektantów Nowej Huty, niestrudzonego w walce o jej rehabilitację⁸² studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego obszaru Kraków–Wschód⁸³.

W 2012 roku zorganizowano międzynarodowy konkurs o charakterze koncepcyjnym *Nowa Huta przyszłości* dotyczący rozwoju właśnie wschodniej części Krakowa, nowych inwestycji i rewitalizacji zdegradowanych terenów przemysłowych. Zwycięski projekt z biura Arca w Gliwicach przewidywał stworzenie Parku Naukowo-Technicznego, w ramach jej zaplecza stworzenie dzielnicy mieszkalno-usługowej⁸⁴. Dodatkowo przewidziano dwa wysokościowce tworzące rodzaj bramy miejskiej, wizytówki dla wschodniej części Krakowa, jej swoistej identyfikacji przestrzennej. Ta ożywiona postindustrialna przestrzeń miałyby być doskonale skomunikowana z centrum dzięki stworzeniu zintegrowanego węzła komunikacyjnego. Z pewnością projekt rozwoju części wschodniej Krakowa będzie miał wpływ na pozytywną stymulację i samej, zabytkowej „starej” Nowej Huty. Pomysłów rewitalizacyjnych jest jednak więcej. Rok wcześniej przeprowadzono również konkurs koncepcyjny na zagospodarowanie placu Centralnego i al. Róż.

***

Nowa Huta to z pewnością fenomen na skalę europejską, predestynują ją do tego przede wszystkim wyjątkowość układu przestrzennego, architektury, historii. Powstało całościowe miasto do życia, choć niedokończone, to niezwykle spójne, z jednej strony bardzo socrealistyczne, z drugiej wyłamujące się jednoznacznej klasyfikacji. Mamy harmonijność architektoniczną obrzeżnej zabudowy, szerokie aleje doskonale nadające się do wieców i manifesta-

⁸⁰ Szansą dla opisywanych ośrodków jest z pewnością stymulacja gospodarcza, przyciągnięcie inwestorów, wprowadzenie nowych gałęzi przemysłu, rozwinięcie sektora usługowego czy inicjacja działań mających na celu nadanie nowych funkcji i nowego znaczenia zdegradowanym przestrzeniom (szeroko rozumiana rewitalizacja).

⁸¹ Wszystkie informacje na temat rewitalizacji Nowej Huty pochodzą ze strony internetowej www.rewitalizacja.krakow.pl. Por. *Lokalny Program Rewitalizacji dla „Starej” Nowej Huty*, Kraków 2007.

⁸² Profesor Stanisław Juchnowicz otrzymał w uznaniu zasług dla miasta Krakowa 27.11.2013 tytuł Honorowego Obywatela Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa.

⁸³ Opracowanie zlecone zostało przez Urząd Miasta Krakowa i powstało z zespołem pracowni projektowej Ośrodka Kształcenia Urbanistów Politechniki Krakowskiej. Por. S. Juchnowicz, *op. cit.*, s. 214.

⁸⁴ Autorem projektu była Michał Stangel z zespołem: Adam Drobniak, Michał Beim, Adam Polko, Rafał Schurma, Anna Karłowska, Anna Saucha i Maciej Wężykowski. Informacje pochodzą ze strony biura ARCA, www.arcastangel.pl (30.07.2013).

cji, liczne place, ściśle centrum z dominantami plastycznymi i niezwykle, zieloną przestrzeń mieszkaniową. Miasto, które odczytywać można wciąż na nowo, poddawać rewizji przy założeniu jednak dogłębnej nie zaś powierzchownej jego znajomości.

Wydaje się, że pomimo niezwyklej liczby publikacji poświęconej Nowej Hucie, brakuje rzeczowego dyskursu o mieście jako fenomenie, przy akceptacji jego zalet i niewątpliwie wad. Brakuje też chyba zrozumienia dla miasta o czym świadczą dzieje niektórych jego pomysłów modernizacyjnych, rewitalizacyjnych i pararewitalizacyjnych.

Nowa Huta to dziedzictwo już historyczne, niezwykle świadek dziejów, przykład dobrej architektury i wielu złych decyzji, chociażby tych związanych z degradacją środowiska przyrodniczego czy rozbięciem struktur społecznych. Pozostaje mieć nadzieje, że dobrze i mądrze prowadzona polityka przestrzenna miasta wytyczy nowy okres, dobry okres w dziejach tej już historycznej dzielnicy. Systematyczne osvajanie przestrzeni Nowej Huty, poprzez liczne akcje edukacyjne czy próby wytyczenia dla niej nowego kierunku rozwoju dzięki m.in. organizowanym konkursom dobrze wróżą na przyszłość.

References/Literatura

- [1] Adamczewska H., Wejchert K., *Sześć ratuszy*, Architektura, 3-4/1950.
- [2] Anioła J., *Huta im. Lenina*, Kraków 1954.
- [3] Baraniewski W., *Ideologia w architekturze Warszawy okresu realizmu socjalistycznego*, Rocznik Historii Sztuki, t. 22, 1996
- [4] Beiersdorf Z., Komorowski W., *Nowa Huta lat pięćdziesiątych. Dziedzictwo – zagrożenia i perspektywy*, [w:] *Zabytki drugiej połowy XX wieku – waloryzacja, ochrona, konserwacja*, red. J. Haspel, B. Szmygin, Warszawa–Berlin 2010.
- [5] Brukalska B., *Zasady społecznego projektowania osiedli mieszkaniowych*, Warszawa 1948.
- [6] Czerwiński M., *Kartki z różnych miast. Podróż po krainie ZOR*, Warszawa 1957.
- [7] Dubiel E., Gawroński S., Walasz K., *Przyrodnicze walory Nowej Huty*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, J. Sibila, Kraków 2008.
- [8] Duda J., Kazimierski H., Pochwała S., *Dziedzictwo przemysłowe kombinatu metalurgicznego w Nowej Hucie. Wstępne rozpoznanie na przykładzie walcowni zgniatacz*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, J. Sibila, Kraków 2008.
- [9] Germuska P., *Between Theory and Practice: Planning socialist cities in Hungary*, [w:] *Urban Machinery: inside Modern European Cities*, ed., M. Hard, T. Misa, MIT, 2008.
- [10] Goryński J., *15 lat budownictwa ZOR*, Miasto, 12/1963.
- [11] Jastrząb T., *Place i rynki jako zagadnienia urbanistyczne*, Poznań 2002.
- [12] Juchnowicz S., *Nowa Huta, przeszłość i wizja – z doświadczeń warsztatu projektowego*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, J. Sibila, Kraków 2008.
- [13] Juchnowicz S., *Nowa Huta – z doświadczeń warsztatu projektowego*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*, red. A. Biedrzycka, Kraków 2007.
- [14] Kobylarczyk K., *Baśnie z bloku cudów. Reportaże nowohuckie*, Kraków 2009.
- [15] Komorowski W., *Architektura i urbanistyka Nowej Huty 1949–1959*, Rocznik Krakowski, t. LXXI, 2005.
- [16] Komorowski W., *Wartości kulturowe Nowe Huty. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, J. Sibila, Kraków 2008.

- [17] Lorek A., *Nowa Huta na tle miast socrealistycznych*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, J. Sibila, Kraków 2008.
- [18] Majewska E., *Nowa Huta jako projekt utopijny. Szkic o wyobraźni politycznej*, [w:] *Futuryzm miast przemysłowych. 100 lat Wolfsburga i Nowej Huty*, red. M. Kaltwasser, E. Majewska, K. Szreder, Kraków 2007.
- [19] Mieźian M., *Nowa Huta, socjalistyczna w formie, fascynująca w treści*, Kraków 2004.
- [20] *Moja Nowa Huta 1949–2009. Wystawa jubileuszowa*, kurator L. Sibila, Kraków 2009.
- [21] Nawratek K., *Ideologie w przestrzeni, próby demystyfikacji*, Kraków 2005.
- [22] *O polską architekturę socrealistyczną*, Materiały z krajowej partyjnej narady architektów z dnia 20–21.VI.1949 w Warszawie, Warszawa 1950.
- [23] Paperny V., *Architecture in the age of Stalin. Culture Two*, Cambridge University Press, 2002.
- [24] Paszkowski Z., *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związki z urbanistyką współczesną*, Kraków 2012.
- [25] Ptaszycki T., *Nowa Huta*, Architektura, 3/1953.
- [26] Purchla J., *Kraków w Europie Środka*, Kraków 2000.
- [27] Purchla J., *Miasto niepokorne, znaczenie lat 1946–1956 dla rozwoju Krakowa*, [w:] *Kraków–Małopolska w Europie Środka. Studia ku czci prof. Jana M. Małeckiego w 70 rocznicę urodzin*, Kraków 1996.
- [28] Purchla J., *Nowa Huta jako problem badawczy*, [w:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 roku*, ed. J. Małecki, Kraków 1999.
- [29] Sibila L., *Nowa Huta – architektura i twórcy „miasta idealnego”*, [w:] *Nowa Huta-architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*, ed. A. Biedrzycka, Kraków 2007.
- [30] Sibila L., *Nowohucki design. Historia wewnątrz i ich twórcy w latach 1949–1959*, Kraków 2007.
- [31] Stanek Ł., *Nowohuckie symulacje: polityka tożsamości i konsumpcji w przestrzeni Nowej Huty*, [w:] *Futuryzm miast przemysłowych. 100 lat Wolfsburga i Nowej Huty*, eds. M. Kaltwasser, E. Majewska, K. Szreder, Kraków 2007.
- [32] Stanek Ł., *Symulacje w Nowej Hucie: drogi wyjścia z kryzysu reprezentacji pewnego miasta*, Obieg, 1/2006.
- [33] Stefański K., *Architektura polska 1949–1956*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, t. 27/1982.
- [34] Strakos M., *Nova Ostrava a její satelity. Kapitoly z dejin architektury 30.–50. let 20. století*, Ostrava 2010.
- [35] Tomasik W., *Okolice socrealizmu. Prawie tuzin szkiców*, Bydgoszcz 2009.
- [36] Ważyk A., *Poemat dla dorosłych i inne wiersze*, Warszawa 1956.
- [37] Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1983.
- [38] Winkowski P., *Architektura polska lat 50. – idee zbiorowe i indywidualne*, [in:] *Futuryzm miast przemysłowych. 100 lat Wolfsburga i Nowej Huty*, eds. M. Kaltwasser, E. Majewska, K. Szreder, Kraków 2007.
- [39] Włodarczyk W., *Socrealizm, sztuka polska 1949–1954*, Paryż 1986.
- [40] *Zrozumieć Nową Hutę*, ed. A. Kurkiewicz, Kraków 2008.
- [41] Żórawski J., *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa 1973.